

ANDRAGOŠKI CENTER SLOVENIJE

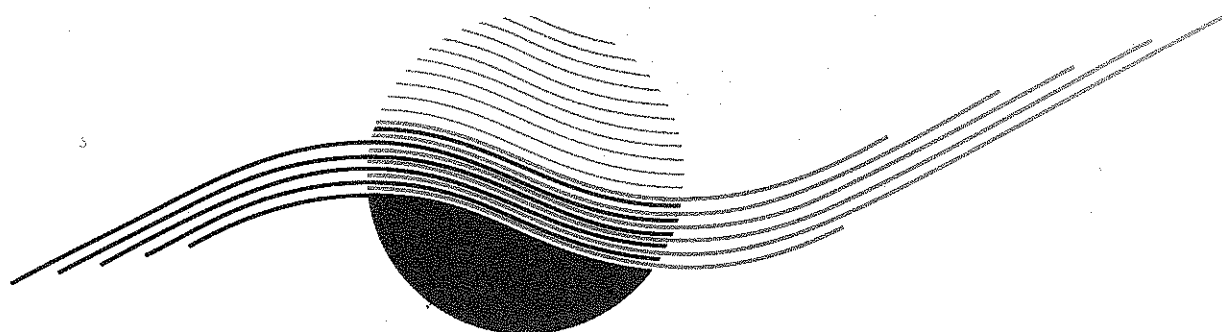
Razvojno-raziskovalni projekt

**PRILAGAJANJE PROGRAMA USPOSABLJANJE ZA ŽIVLJENJSKO
USPEŠNOST ZA ODRASLE S POSEBNIMI POTREBAMI**

Voditeljica raziskovalnega projekta
mag. Ester Možina

Zaključno poročilo

Ljubljana, november 1996

Andragoški center Republike Slovenije
Slovene Adult Education Centre

ACS
SAEC

Razvojno-raziskovalni projekt

**PRILAGAJANJE PROGRAMA USPOSABLJANJE ZA ŽIVLJENJSKO
USPEŠNOST ZA ODRASLE S POSEBNIMI POTREBAMI**

Izvajalec: **Andragoški center Slovenije**

Nosilka: **mag. Ester Možina**

Raziskovalni sodelavci: **Olga Drofenik, Mag. Janez Drobnič, mag. Jan Ulaga**

Drugi sodelavci: **Marija Stanič, Marica Nakrst, Marjana Skralovnik, Zdenka Boltauzer**

Projekt financirajo:

Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, Pogodba št. S1-0553-2508.95

Republiški zavod za zaposlovanje

Ministrstvo za šolstvo in šport

VSEBINA

	Stran
Uvod	4
I. TEORETIČNI UVOD IN ŠTUDIJ PROBLEMA	
1. PREDSTAVITEV PROBLEMA - IZHODIŠČA ZA RAZISKOVALNO DELO	5
1.1 Cilji razvojno-raziskovalnega projekta	8
2. ODRASLI S POSEBNIMI POTREBAMI	8
2.1 Opredelitev ciljne skupine	8
2.2 Psihosocialne značilnosti - mag. Jan Ulaga	10
2.3 Izobraževanje in zaposlovanje - mag. Janez Drobnič	12
2.3.1 Izobraževanje in usposabljanje	12
2.3.2 Vključevanje v poklicno življenje in delo	13
2.3.3 Programi in ukrepi za pospeševanje zaposlovanja	14
3. IZOBRAŽEVALNI PROGRAM UŽU	18
4. PRILAGAJANJE PROGRAMA UŽU ZA ODRASLE S POSEBNIMI POTREBAMI	22
4.1 Prilagoditve programa UŽU - mag. Jan Ulaga	22
4.1.1 Prilagoditve posameznih vsebinskih sklopov	22
4.1.2 Posebnosti v metodiki poučevanja mag. Jan Ulaga	24
4.2 Usposabljanje učiteljev	26
4.3 Gradivo	26
II. EKSPERIMENTALNI DEL	
5. IZVEDBE PRILAGOJENEGA PROGRAMA UŽU	27
6. METODOLOGIJA EVALVACIJE	28
6.1 Cilji evalvacije	28
6.2 Evalvacijski pristop	28
6.3 Kriteriji evalvacije	29
6.4 Analiza posameznih vidikov izvedbe programa	30
III. SINTEZA	
7. ZAKLJUČKI	41
8. PREDLOGI IN PRIPOROČILA	45
IV. LITERATURA - PRILOGE	
9. LITERATURA	47
10. PRILOGE - Dokumentacija	49
Priloga 1: Okrožnica RZZ Območnim enotam	
Priloga 2: Evalvacijski instrumenti	
Priloga 3: Pisni izdelki udeležencev	

UVOD

Andragoški center Slovenije je v jeseni 1995 v sodelovanju z Republiškim zavodom za zaposlovanje, ob podpori Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve in Ministrstva za šolstvo in šport, pričel izvajati razvojni in raziskovalni projekt Prilagajanje programa Usposabljanje za življenjsko uspešnost (krajše program UŽU) odraslim s posebnimi potrebami.

Program UŽU je neformalni izobraževalni program, namenjen odraslim z manj leti šolanja, s končano ali nedokončano osnovno šolo, brez poklica, s končanim kakšnim letnikom srednje šole ali pa tudi ne. Za te odrasle ugotavljamo, da imajo šibke temeljne spretnosti (branje, pisanje, računanje) tako da jih to ovira v vsakodnevnem življenju; pri iskanju dela in uspešnosti na delu, prilagajanju na spremembe v delovnem in življenjskem okolju, vključevanju v formalne in neformalne oblike izobraževanja (več o programu v poglavju 3).

Naša ciljna skupina so odrasli z lažjo obliko duševne prizadetosti, ki so končali šolanje na posebnih oddelkih osnovnih šol po prilagojenem osnovnošolskem programu. Trenutno so brezposelni ali pa so vključeni v delovno usposabljanje v eni od invalidskih podjetij ali delavnic v svojem kraju.

Projekt je potekal v dveh fazah: v začetni fazi smo izbrali skupino ekspertov in učiteljev v programih UŽU in oblikovali izhodišča za prilagajanje programa ter izvedli usposabljanje učiteljev. V drugi fazi smo eksperimentalno izpeljali program za 7 skupin odraslih s posebnimi potrebami, izdelali metodologijo evalvacije in posamezne izvedbe tudi sprotno evalvirali.

V tem raziskovalnem poročilu bodo predstavljena izhodišča in razlogi za prilagajanje programa in analiza primernosti in učinkovitosti eksperimentalnih izvedb prilagojenega programa UŽU za odrasle s posebnimi potrebami. Rezultat tega raziskovalnega projekta so tudi priporočila, ki smo jih oblikovali na osnovi študija psihosocialnih značilnosti oseb s posebnimi potrebami, analize njihovega položaja na trgu dela in nenazadnje na temelju evalvacijske analize eksperimentalnih izvedb prilagojenega programa UŽU za to ciljno skupino.

Avtor poglavja o Izobraževanju in zaposlovanju oseb z lažjo duševno prizadetostjo na trgu dela je mag. Janez Drobnič, mag. Jan Ulaga pa je avtor poglavij o psihosocialnih značilnostih oseb s posebnimi potrebami in posebnostih v metodiki poučevanja, avtorica ostalih besedil je mag. Ester Možina.

'Učiteljici so mi bili všeč, ker so se znale pogovoriti o naših problemih. Moji načrti: da bi končal čimprej usposabljanje in se zaposlil na kaki montaži, ali za telefonista v kakem podjetju ali v kopirnici.'

(Udeleženec o programu ...)

I. TEORETIČNI UVOD IN ŠTUDIJ PROBLEMA

1. PREDSTAVITEV PROBLEMA IZHODIŠČA ZA RAZISKOVALNO IN RAZVOJNO DELO

Na pričetek izvajanja projekta je vplivalo nekaj okoliščin:

Prvič, svetovalci v zavodih za zaposlovanje so v šolskih letih 1993/94 in 1994/95 v program UŽU usmerjali posamezne brezposelne mlade, ki so končali osnovno šolo s prilagojenim programom in sicer je bilo teh okoli 30 od skupaj 300 udeležencev programa UŽU. Ob tem sta se pojavila dva problema:

- učitelji, ki so si pridobili z usposabljanjem v programu ACS licenco za izvajanje programa UŽU, v tem programu niso pridobili posebnega znanja, potrebnega za delo z odraslimi s posebnimi potrebami;
- program po vsebini in zahtevnosti ni ustrezal povsem posebnostim in potrebam te ciljne skupine.

Drugič, dejstvo da so svetovalci usmerili te mlade brezposelne v program UŽU razkriva na eni strani neugoden položaj te ciljne skupine in invalidov na trgu dela kot v družbi na sploh, na drugi strani pa kaže na pomanjkljivo obveščenost svetovalcev za zaposlovanje in nepoznavanje obstoječega programa UŽU. Naslednji podatki ilustrirajo te trditve.

Slovenija je v zadnjih desetletjih, tako kot številne druge države, sprejela različne programe in predpise, s katerimi naj bi družba omogočala invalidom vključitev v življenje. Kljub temu pa ugotavljamo, da imajo invalidi veliko ovir prav pri izobraževanju in zaposlovanju, ki so običajno kombinirane. Naše in tuje raziskave kažejo, da se te ovire povezujejo in negativno vplivajo na posameznikovo vključevanje v življenje in delo; te ovire so na primer različne stopnje prizadetosti in druge individualne značilnosti (nizka ali neustrezna izobrazba, pomanjkanje socialnih spretnosti, starost itn), ali pa pomanjkanje ali pa neustrezni ukrepi za spodbujanje zaposlovanja in izobraževanja ter neugodne gospodarske razmere in številni drugi (Brejc, 1985, Drobnič, 1993, Uršič, 1995, Mesečna poročila RZZ).¹

Če pogledamo najprej položaj invalidov na trgu dela ugotovimo, da invalidi tako kot nekatere druge skupine prebivalstva, ostajajo na trgu dela diskriminirani, njihov položaj pa se pospešeno marginalizira. Neustrezno poseganje države odseva v stanju na tem področju.

Na intenzivne procese segmentacije trga delovne sile pri nas država ne reagira pravočasno in ustrezno, zato ostajajo nekatere skupine brez kakršne koli možnosti za zaposlitev in hkrati ne morejo rešiti eksistence s 'socialnim varstvom'. Tudi delovno pravna zakonodaja temelji na predpostavki, da imamo dve kategoriji državljanov: tiste, ki so popolnoma sposobni za delo, in tiste ki so popolnoma nesposobni. Potrebna bi bila fleksibilnost na področju usposabljanja in dela. Neupoštevanje tudi manjših fizičnih ali umskih primanjkljajev lahko

¹ Brejc razdeli te vzroke na dve skupini: ekstrasubjektivne, to je tiste, ki izhajajo iz družbenih razmerij (materialno-finančna urejenost vdružbi, organizacijsko regulativne mehanizme in kulturno vrednostna merila, ki se izražajo v prevladujočih stališčih in predsodkih. V drugo skupino uvrsti intrasubjektivne vzroke, med katere šteje vrsto in stopnjo prizadetosti ter osebnostno strukturo invalidov.

vodi v popoln neuspeh, zlati v tržno regulirani družbi, kjer so procesi izključevanja ostri (Drobnič, 1995).

Stanje na trgu dela pa kaže, da so invalidi vseh kategorij v povprečju dlje časa brezposelni kot njihovi zdravi vrstniki. Tudi stopnja brezposelnosti invalidov je med invalidi večja kot med drugim prebivalstvom. Po podatkih Republiškega zavoda za zaposlovanje število brezposelnih invalidov narašča (od januarja 1994 do decembra 1995 je registrirana brezposelnost vseh kategorij padla za 7.6 %, brezposelnost invalidov pa narasla za 63.8 %, čas, ko čakajo na zaposlitev, pa se podaljšuje. Invalidi povprečno čakajo na zaposlitev 4 leta (Poročilo RZZ, 1995).

V Sloveniji je bilo ob koncu leta 1994 približno 163.000 invalidov, oziroma 8 % celotne populacije, 17 % od vseh je bilo zaposlenih in 3.6 % brezposelnih. Na trgu dela je samo 21 % te populacije, vsi ostali so iz njega izključeni (Uršič, 1995).

Ko invalidi najdejo delo, je to velikokrat slabše plačano in nezahtevno. Zanimiv je tudi podatek, da je bilo leta 1981 v Sloveniji zaposleno le 5% invalidov na delovnih mestih, kjer se zahteva visokošolska izobrazba in kar 50 % na preprostih, nezahtevnih rutinskih delih (Raziskovalno poročilo ACS, 1994).

Za slovenske razmere je tudi značilno, da narašča zaposlovanje invalidov v invalidskih podjetjih, zmanjšuje pa se zaposlovanje v navadnem okolju. Delodajalci imajo do invalidnih delavcev povečini slab odnos, pri obravnavi prej opazijo njihove prizadetosti kot zmožnosti (Uršič 1995). Nenazadnje pa je potrebno poudariti, da so se invalidi na mnogih področjih še posebej dobro uveljavili in veljajo za vztrajne in dosledne delavce, kar marsikdaj pri zdravih pogrešamo. Take izkušnje posredujejo tudi sami delodajalci.

Strokovnjaki ugotavljajo (Berkowitz, 1992) tudi velik vpliv novih tehnologij, opuščanje mehaniziranih tehnologij in pospešeno uvajanje informacijskih tehnologij na življenje in delo invalidov. Nove tehnologije posameznim kategorijam invalidnih oseb pomagajo pri uveljavitvi preostalih sposobnosti in nadomeščajo določen 'funkcionalni izpad', nekatere druge kategorije pa imajo zaradi vpeljave nove tehnologije na voljo vse manj delovnih mest, na katerih bi lahko uveljavljali preostale delovne zmožnosti (Drobnič, 1993). Zelo nejasni so učinki uvajanja novih tehnologij na zaposlovanje odraslih s posebnimi potrebami, duševno bolnih ali kombinirano prizadetih.

Diskriminacija invalidov se kaže tudi v izobraževanju; ločeno izobraževanje največkrat pomeni manj cenjeno izobrazbo in izključenost iz pomembnih vrst izobraževanja.

Tu se odpre že znana dilema segregacija ali integracija invalidov pri izobraževanju. S tem mislimo na izobraževanje v specializiranih ustanovah, ki so namenjene zgolj invalidom s specifičnimi okvarami. Vrsta razlogov obstoji, ki govorijo v prid ali proti izobraževanju v takih ustanovah. V Sloveniji imamo dobro razvito mrežo tovrstnih ustanov, vendar pa je treba omeniti nekatere njihove slabosti:

- specializirani izobraževalni centri so namenjeni samo za otroke in mladino in ne sprejemajo odraslih invalidov, kot bi se izobraževanje končalo v mladostnem obdobju,
- te ustanove usposabljaajo invalide v klasičnih, večinoma obrtniških poklicih, ki vse bolj izginjajo s trga,

- negativni učinki socialne segregacije se kažejo v slabih možnostih vključevanja invalidov v življenje in delo po končanem izobraževanju (Drobnič, 1993).

Ločeno izobraževanje pogosto tudi onemogoči stik mladih invalidov z zdravimi vrstniki in tako onemogoči razvoj socialnih spretnosti. Posledica tega pa je ne le pomanjkanje socialnih spretnosti, z osamitvijo in nedejavnostjo usahnejo tudi tiste temeljne spretnosti in znanje, ki so jih invalidi pridobili v šoli, to so spretnosti branja, pisanja in računanja. Te spretnosti pa so temelj za vsako nadaljnje učenje in osebni razvoj. Pomanjkanje ali nerazvite temeljne spretnosti pa ugotavljamo pri odraslih brez izobrazbe.

V Sloveniji nimamo veliko izobraževalnih programov za odrasle s posebnimi potrebami, ki bi jim omogočali pridobitev poklica ali bi zadovoljevali kakšne druge potrebe (za prosti čas, socialne stike itn.). Ti odrasli se sicer vključujejo v programe usposabljanja z delom ali v programe poklicnega usposabljanja na II. stopnji zahtevnosti (pomožni kuhar, šivilja), vendar v zelo majhnem številu. Tudi ko se usposobijo po katerem od teh programov, se zelo težko zaposlijo in delo obdržijo (zasebni gostilničar ni zainteresiran, da bi zaposlil pomožnega kuharja, ki ni čisto samostojen pri svojem delu, poleg tega pa še počasen). Te odrasle vključujejo tudi v druge programe (Kovnica znanja, Uspešna pot do zaposlitve, glej poglavje 6.4), vendar ti programi niso vsebinsko niti metodično prilagojeni tem odraslim.

Znano je, da predstavlja izobrazba veliko več kot le sredstvo za dostop do ključnih virov potrebnih za zadovoljevanje temeljnih življenjskih potreb, prispevala naj bi tudi k ozaveščanju ljudi o povezanosti njihovih življenjskih razmer z družbenimi procesi in jih usposabljala za to, da bi lahko sami uravnavali svoje življenje (Freire, 1972). Pridobljeno znanje in spretnosti tudi omogočata vključevanje v različne dejavnosti, s katerimi ljudje bogatijo svoje življenje in hkrati posegajo v družbene procese. Še posebej za marginalizirane skupine² pa vključevanje v izobraževalne dejavnosti pogosto pomeni tudi možnost socialnih stikov in s tem zmanjševanja občutka socialne izolacije (Ivančič, 1995).

Hitre družbene, gospodarske in politične spremembe v Sloveniji so povzročile marginalizacijo precejšnjega števila prebivalstva in spreminjanje ekonomskih in socialnih mrež ter institucij, ki so pred spremembo sistema omogočale posameznikom različne socialne in integracijske poti. Opora, ki jo je posameznikom prej nudila družba preko svojih socialnih instanc, se umika, odgovornost na vseh področjih prehaja na posameznika. Socialne mreže so pomembne za produktivno soočenje posameznika z vsakdanjimi problemi: kolikor bolj je posameznik povezan z različnimi socialnimi mrežami, toliko več virov za produktivno življenje ima.³ Alternativni izobraževalni programi, kot je Usposabljanje za življenjsko uspešnost, so le ena od potrebnih in možnih tovrstnih mrež, s pomočjo katerih se posamezniki oborožijo z znanjem in močjo, ki jim omogoča, da se prebijejo iz kroga izločenih in se vključijo v različne socialne mreže (Drofenik, Raziskovalno poročilo 1995).

Te okoliščine so nas spodbudile, da smo pričeli s pripravami na prilagajanje programa UŽU za odrasle s prizadetostmi.

² Naše in tuje raziskave ugotavljajo, da se odrasli z nižjo izobrazbo ne vključujejo v izobraževanje; angleška raziskava ugotavlja, da se tisti, ki so šolanje predčasno zapustili in imajo najmanj izobrazbe, ne izobražujejo, oziroma se po končani šoli niso vključili v nikakršne oblike formalnega ali neformalnega izobraževanja (McGivney, 1992). Opredeljujejo jih kot nedejavne in takih je v Veliki Britaniji okoli 51 %. Jelenc ugotavlja, da je nedejavnih v Sloveniji 62.4 % (Jelenc, 1989). Tu se odpira vprašanje kako motivirati za izobraževanje tiste, ki izobrazbo najbolj potrebujejo.

³ Raziskovalci navajajo, da se tudi v gradnji in uporabi socialnih mrež pojavlja 'Matevžev efekt': bolj izobraženi, tisti, ki imajo več, bodo dobili še več (socialne podpore, izobrazbe), oblikovali bodo širše socialne mreže (Keupp, 1989 po Ule).

1.1 Cilji razvojno-raziskovalnega projekta

Projekt je potekal v dveh fazah, začetna ali pripravljalna faza je obsegala študij razmer in relevantne literature, ter prilagoditve programa in usposabljanje učiteljev. V drugi eksperimentalni fazi, pa je bila naša naloga spremljati potek in ugotavljati učinkovitost izvajanja prilagojenega programa na terenu. Zato so cilji razvojno-raziskovalnega projekta naslednji:

1. Preučiti družbeni in ekonomski položaj odraslih s posebnimi potrebami v naši družbi ter njihove psihosocialne značilnosti in na temelju teh spoznanj ugotoviti njihove potrebe po izobraževanju.
2. Prilagoditi program UŽU in usposobiti učitelje za njegovo izvajanje.
3. Eksperimentalno izvesti program za odrasle s posebnimi potrebami in sicer za brezposelne in tiste na delovnem usposabljanju.
4. Oblikovati metodologijo evalvacije in oceniti potek in učinke programa z vidika različnih partnerjev (subjektov) v programu.
5. Oblikovati priporočila za nadaljnji razvoj izobraževalnega programa in njegovo izboljšanje in vključevanje drugih kategorij invalidov v ta program, za usposabljanje učiteljev za izvajanje tega programa, za ukrepe, ki bi prispevali k izboljšanju položaja teh oseb na trgu dela in povečali možnosti izbire tako v zaposlovanju kot v izobraževanju.

2. ODRASLI S POSEBNIMI POTREBAMI

2.1 Opredelitev ciljne skupine

Že sama opredelitev ciljne skupine je občutljiva naloga, saj gre za skupek delno subjektivnih posebnosti, ki so vedno rezultat številnih dejavnikov; bioloških, psiholoških socialnih in izkustvenih. Govorimo o populaciji duševno prizadetih.⁴ V zadnjem času se vse bolj uporablja izraz 'osebe s posebnimi potrebami' čeprav mnogi upravičeno pripominjajo, da imajo ti ljudje enake potrebe, kot vsi drugi - le okolje naj jim zagotovi možnosti za njihovo zadovoljitev (Ulaga, 1995).⁵

Pravno-formalni vidik opredeljevanja teh oseb izhaja iz predpostavke o relativni stabilnosti danih potencialov, oziroma iz njihove (ne)sposobnosti dojemanja in delovanja.⁶ Tako govori

⁴ Večina oseb z duševno prizadetostjo ima status kategoriziranega mladostnika, ki jim ga je podelil občinski skrbstveni organ ali pa status invalidne osebe, ki so ga pridobili na Republiškem zavodu za zaposlovanje. Tako pridobijo te osebe status invalida, kar pomeni pravico do različnih oblik pomoči in ugodnosti. Pri tem je treba opozoriti na pravico do svobodne izbire; invalid se sklicuje na svoj status ali pa tudi ne.

⁵ Uporabljajo se tudi drugi izrazi kot osebe z motnjo v razvoju, osebe s prizadetostmi itn. 'Razloge za kreiranje vedno novih izrazov je mogoče najti predvsem v tem, da bi premostili stigme ali 'negativni pečat', ki se pojavi vselej, ko z novim izrazom poimenujemo osebe z določenimi značilnostmi. Takšen ali drugačen izraz sam po sebi ni sporen. Negativen pečat pa lahko dobi z odnosom posameznika do vsebine, ki jo opredeljuje in ga kovanje lepših izrazov ne more preprečiti. Spremeniti je potrebno naš mišljenjski vzorec, po katerem mora drugačno postati sprejemljivo, pa četudi vključuje potrebo po nujni pomoči drugih oseb.' (Drobnič 1995)

⁶ Čeprav formalno-pravni vidik opredeljevanja teh oseb še vedno temelji na predpostavki o relativni stabilnosti danih intelektualnih potencialov, poznamo tudi teorije o veliko večji odvisnosti psihičnih funkcij od okolja oziroma interakcije kulturnega okolja in otroka. Tako imenovana "dvojna

Pravilnik o razvrščanju in razvidu otrok, mladostnikov in mlajših polnoletnih oseb z motnjami v telesnem in duševnem razvoju (Uradni list SRS Št. 18/1977) o 'duševno prizadetih otrocih, ki imajo tako nizko umsko sposobnost, da ne morejo napredovati v rednem vzgojno izobraževalnem delu in potrebujejo posebne oblike usposabljanja, ti otroci so praviloma populacija učencev v osnovni šoli s prilagojenim programom. Po novi šolski zakonodaji pa strokovne komisije ne bodo več razvrščale učencev, ampak jih bodo usmerjale v učne programe, ki bodo primerni za njihove sposobnosti.

Svetovna zdravstvena organizacija (WHO) definira duševno prizadetost kot splošno umsko podpopovprečno funkcioniranje, ki se je pričelo že v zgodnjem otroštvu.

Pri opredeljevanju ciljne skupine je nujno omeniti še en vidik, ki izhaja iz socializacijske teorije T. Parsonsa in govori o socialnih vlogah. Te so rezultat interakcije posameznika in okolja. Pogoji za alokacijo (odrasle) osebnosti med vloge socialnega sistema je predhodna usposobljenost posameznika za delovanje v okviru danih socialnih vlog, ki je v skladu z ustreznimi vrednostnimi obrazci, dispozicijami in pričakovanji. V primeru odraslega z motnjami v duševnem razvoju, ki v nekem smislu kljub kronološki starosti, telesni odraslosti, fiziološkim potrebam in osebnim izkušnjam ostaja "otrok", je umestitev v pričakovane socialne vloge zelo vprašljiva. Ker kot tak ne ustreza nobeni, je ves čas v nevarnosti, da ga sistem (družba) sploh ne bo prepoznal in ga tudi ne bo sprejel. Zato je prisiljen igrati dvojno vlogo, ki pa ni nikdar ustrezna - včasih odraslega, včasih otroka (Ulaga, 1992).

Duševna prizadetost običajno nastane zaradi organskega ali drugega izvora, posledice pa se kažejo predvsem na psihosocialnem področju, torej v smislu okrnjenih učnih sposobnosti in s tem povezanega socialnega vedenja, upadanju govornih sposobnosti posameznika, zavrtem emocionalnem, intelektualnem in motoričnem razvoju. Po drugi strani pa velja, da je duševna prizadetost produkt tako organskih vzrokov, socialnega zapostavljanja kakor tudi vplivov različnih faktorjev okolja na razvoj posameznika. Ta spoznanja in dejstva je treba upoštevati, ko se postavlja vprašanje o poklicnem in zaposlitvenem razvoju posameznika.

V celotni paleti človekovih značilnosti, med katerimi so tudi sposobnosti in nadarjenost, je kot zakonitost prisotna tudi duševna manjrazvitost, ki v najsplošnejši opredelitvi po nekih vnaprej postavljenih kriterijih pomeni odstopanje posameznika ali pa skupine od povprečnih mentalnih sposobnosti populacije. V vsaki družbi, tudi današnji, in kljub napredku znanosti je po mednarodnih izkušnjah (kriterij svetovne zdravstvene organizacije) duševno prizadetih oseb od 2 do 3 %. V Sloveniji bi po teh ocenah bilo približno 50 000 takšnih oseb. Večina, okrog 75 %, je lažje duševno prizadetih (v Sloveniji 37.400), zmerno in težje prizadetih pa je približno 20 % (v Sloveniji 9.975). Težko prizadetih je najmanj (v Sloveniji 2.490) (Drobnič, 1993).

kontingenca" namreč pomeni, da je razvoj posameznika družbeno vedno pogojen - poleg danega biološkega potenciala na dva načina:

1. z družbenim obravnavanjem primanjkljaja kot motnje, na osnovi česar se iz primanjkljaja motnja tudi razvije (devalvacija otroka s primanjkljajem, kar ob negativnih izkušnjah še dodatno utrjuje manjvredno samopodobo otroka);

2. z družbeno usmerjenostjo kompenzacije k prilagajanju na obstoječe pogoje okolja, ki so narejeni za ljudi brez primanjkljajev, posledica tega pa je manjša uspešnost, ki se potem pripisuje le primanjkljaju, ne pa tudi neustreznim pogojem (Galeša, 1993 v Ulaga, 1995).

2.2 Psihosocialne značilnosti oseb z lažjo duševno prizadetostjo

Pri orisu psihosocialnih značilnosti oseb z lažjo duševno prizadetostjo najprej predstavljamo spoznanja o kognitivnih in socialnih zmožnostih teh oseb.

Veljavni Program življenja in dela v osnovni šoli s prilagojenim programom uvodoma opredeljuje populacijo tudi takole: "Bistvena značilnost teh učencev v primerjavi z vrstniki je primanjkljaj splošne inteligentnosti. Ta je pri vsakem duševno prizadetem učencu izražen drugače, na enem ali več področjih in to na različnih stopnjah:

- intelektualne strukture in funkcioniranja,
- občutenja in zaznavanja,
- psihomotorike,
- čustvovanja,
- motivacije,
- moralnega vrednotenja in presojanja,
- socialne prilagoditve.

Pogoste so tudi posebnosti v telesnem razvoju.

Mišljenje teh učencev ostaja pretežno na konkretnem nivoju. Razumevanje in ustvarjanje abstraktnih pojmov je omejeno. Pri ločevanju bistvenega in nebistvenega težko odkrijejo najpomembnejše odnose in imajo težave v problemski situaciji. Dogajanje okrog sebe dojemajo le počasi. Težko se prilagodijo novim razmeram. Pogosto imajo moteno pozornost in slabše pomnijo. Premalo so kritični do sebe in do drugih, zato so tudi sugestibilni in so lahko predmet poniževanja ter zlorabe. Manjša je njihova sposobnost odlaganja želja ter potreb na poznejši čas, zato njihovo vedenje večkrat ni v skladu s socialnimi zahtevami okolja."

• Osnovna šola s prilagojenim programom

Kljub zgoraj navedenim pretežno negativnim opredelitvam populacije sta program in organizacija pouka na OŠPP usmerjena predvsem v razvoj danih otrokovih sposobnosti na temeljih individualizacije in diferenciacije. Predvsem gre za prilagajanje izobraževalnih sestavin (smotrov, ciljev, vsebin, organizacije, usmerjanja, vodenja in spremljanja) okoliščinam in potrebam vsakega posameznega učenca.

Mladostniki, ki so končali OŠPP naj bi torej v idealnem primeru obvladovali program OŠPP, imeli čim bolj razvite (sicer primarno zmanjšane) sposobnosti in pozitivne socialne izkušnje.

Obvezni predmetnik OŠPP obsega slovenski jezik, likovno vzgojo, glasbeno vzgojo, spoznavanje družbe, spoznavanje narave, matematiko, tehnično vzgojo, gospodinjstvo, športno vzgojo. Ob tem pa še: kulturne, naravoslovne in športne dneve, delovno prakso, interesne dejavnosti, dopolnilni in dodatni pouk. Vendar pa je, ne le predmetnik, tudi obseg snovi bistveno skromnejši kot na osnovnih šolah.

Omeniti je treba kritiko sedanje OŠPP (Galeša, 1993), ki naj bi delovala po liniji najmanjšega odpora in se preveč prilagajala zmanjšanim sposobnostim učencev, namesto da bi več napora vložila v razvoj in s tem v premagovanje zaostalosti. Vendar je tako posplošeno stališče krivično do vseh, ki v praksi vsakodnevno iščejo nove možnosti in načine za uresničevanje prve naloge OŠPP - to pa je razvoj senzomotoričnih in spoznavnih sposobnosti na osnovi individualizacije in diferenciacije.

Kdorkoli je postavljen pred prezahtevne naloge in doživlja ponavljajoče se neuspehe, pritiske, razočaranja...je v hudi nevarnosti, da podvomi o sebi in okolici. To se praviloma dogaja otrokom z motnjo v duševnem razvoju, če ostanejo (zaradi zahteve staršev ali celo dobronamernih "strokovnjakov") v redni osnovni šoli z vsemi zahtevami, tekmovalnostjo in pomanjkanjem časa za individualne potrebe. Izkušnje kažejo, da se taki učenci po prešolanju na OŠPP osebno okrepijo in so kljub manjšemu obsegu znanja prav zaradi pozitivnejše samopodobe (relativno, v primerjavi s tisko, ki so jo ali bi jo doživljali na neprilagojeni OŠ) bolje pripravljeni na življenje.

S širšega, sociološkega vidika je torej treba upoštevati - seveda poleg individualnih, večplastnost procesov socializacije (in posledično integracije) z vsemi kombinacijami dinamičnih interakcij: specifičnosti posameznika, specifičnost okolja in časa ter specifičnost vsakokratnih odnosov med temi akterji. Problem se začne že v neuravnoteženi in/ali nedozoreli osebni strukturi; tem pripisanim dejavnikom se pridružijo neustrezni odnosi do okolja, s tem se aktivirajo prav tako neustrezni povratni odnosi okolja do posameznika z motnjo; ne smemo pa pozabiti, da že sam pojav (še pred kakršnokoli akcijo) določene telesne ali duševne "drugačnosti" implicira latentne vrednostne sodbe socialnega okolja in sproža v podzavesti ostalih članov skupnosti globoko zakoreninjene obrambne mehanizme, ki se izražajo v bolj ali manj opaznem zavračanju.

To velja za vse ljudi z neko oviranostjo, položaj ljudi z motnjo v duševnem razvoju pa je še nekoliko bolj zapleten - saj je prav zaradi primarno nižjih intelektualnih potencialov šibkejša tudi samoreflektivnost, manjše pa so tudi možnosti za prilagajanje ter premagovanje zgoraj naštetih, družbeno pogojenih ovir. Ti ljudje tudi teže izražajo svoja stališča in pogosto potrebujejo objektivnega zagovornika svojih človečanskih pravic.

Pri praktičnem delu s temi osebami je treba torej upoštevati naslednje elemente:

- manjšo sposobnost dojetanja, predvsem abstraktnih pojmov in povezav;
- skromnejše šolsko predznanje;
- pogosto neugodne domače razmere;
- mnogokrat negativne socialne izkušnje in pomanjkanje samozavesti;
- "prostodušnost" v smislu odprtosti, nezvijačnosti, zaupljivosti.

Raziskave med absolventi osnovnih šol s prilagojenim programom so pokazale nekatere značilnosti, ki so še posebej pomembne pri zaposlovanju, te pa so: pomanjkanje osnovnih delovnih veščin, težave pri psihomotorični koordinaciji, ročnih spretnostih, vzpostavljanju odnosov v skupini, nemirnost, odkrenjivost kot motnja pozornosti in druge. Značilnost te populacije je tudi pogosta dodatna telesna prizadetost, ki še otežuje zaposlovanje in uspešnost pri delu. Po večini te osebe počasneje socialno dozorevajo. Zaradi narave prizadetosti pa se njihova osebnost gradi s pomočjo učenja vlog, utrjevanja vedenjskih vzorcev in posnemanja.

Pri načrtovanju izobraževanja ali zaposlitve je potrebno telesne in duševne omejitve teh odraslih dosledno upoštevati. Pomembno je predvsem naslednje:

• **Delo ali izobraževanje v manjših skupinah:**

Zaradi težjega dojetanja socialnih interakcij je bolj ustrezno oblikovanje manjših skupin, v katerih se posameznik z motnjo lažje znajde in oblikuje odnose.

- **Delovne ali učne operacije naj se delijo na manjše enote:**

Oblikovanje krajših enostavnih učnih ali delovnih faz zagotavlja hitrejše dojetje in boljše rezultate, tako v kakovosti kot tudi količini. Oblikovanje t.i. učnih ali delovnih modulov se je pokazalo kot dobra rešitev.

- **Kombinacija umskega in fizičnega dela:**

Že sama narava prizadetosti ne dopušča visoko zahtevnih in zapletenih umskih operacij, pa tudi težkih fizičnih del ne zaradi pogosto pridružene telesne motnje, ki se kaže v slabši koordinaciji, hitrosti in fizični moči. Tem zahtevam naj bi ustrezalo učno (izobraževalno) in delovno okolje. To seveda ne pomeni, da bi zaradi telesne prizadetosti opuščali vsakršno fizično ali v istem smislu umsko delo. Slejkoprej bi se zaradi tega posameznikove preostale sposobnosti zmanjšale.

Predvsem pa so med njimi velike individualne razlike glede na prirojene sposobnosti, sebnostno strukturo in izkušnje v šoli, doma ter v širšem okolju.

2.3 Izobraževanje in zaposlovanje odraslih s posebnimi potrebami

2.3.1 Izobraževanje in usposabljanje

V Sloveniji vsako leto konča šolanje na posebnih oddelkih OŠ od 400 do 500 učencev z lažjo obliko duševne prizadetosti. To je letni generacijski priliv, ki nastopa kot potencial za zaposlitev v kakršnikoli obliki. Skupaj to pomeni okoli 10 000 oseb, ki se tudi pojavljajo na trgu dela, bodisi v običajnem delovnem okolju, obstoječih invalidskih podjetjih, varstveno delovnih centrih ali kot brezposelni. Po približnih ocenah je v Sloveniji okoli 1500 oseb z lažjo duševno prizadetostjo, ki jim bo potrebno zagotoviti delo, okoli 800 bi lahko zaposlili pod splošnimi pogoji, preostalih 400 do 500 pa pod posebnimi pogoji.

Osebe z duševno prizadetostjo se po koncu obveznega šolanja lahko usposabljaajo v skrajšanih programih ali v programih usposabljanja z delom v kovinarski, lesni, prehrambeni stroki, nekateri izvajalci so ponudili tudi prilagojene verificirane programe v drugih usmeritvah in poklicih: kuhar, šivilja, telefonist, ipd.

Na splošno pa velja, da togost splošnega izobraževalnega sistema, še dodatno zmanjšuje poklicni in zaposlitveni izbor osebam s kakršno koli motnjo v razvoju. Običajni učni sistemi so neprimerni, ker so intenzivnostno prezahtevni, premalo aplikativni in preveč teoretični. Po drugi strani pa zaposlovalci ugotavljajo, da je proces usposabljanja premalo prilagojen specifičnim sposobnostim populacije. Programi izobraževanja torej, v katere se vključujejo osebe z motnjo, ne zagotavljajo zadostnega nivoja znanja, samostojnosti pri delu, praktičnih delovnih veščin ter socialne zrelosti, kar je nujno za vstop na trg dela.

Pri duševno manj razvitih ugotavljamo, da je največji problem deficit delovnih veščin ter socialne zrelosti (prehiter vstop v delovno situacijo), pri absolventih telesno prizadetih premalo sodobnega znanja, ki bi jim omogočil neposreden vstop v zaposlitev, ter pomanjkanje izkušenj v kompetitivnem delovnem okolju.

2.3.2 Vključevanje v poklicno življenje in delo

Naša populacija je zelo heterogena po stopnji in vrstah prizadetosti. Zaradi telesnih in duševnih omejenosti sodijo med težje zaposljive osebe in se tudi v resnici težko zaposlijo oziroma dolgo čakajo na zaposlitev. Izključenost iz družbenega življenja in sveta dela to skupino na trgu dela še posebej marginalizira in jo sili v stalno odvisnost od raznih socialnih pomoči in v izolacijo.

Kaže se torej, da mladostniki z motnjo v razvoju potrebujejo pri vstopu v svet dela pomoč. Nekateri se sicer zaposlijo povsem brez sodelovanja službe za zaposlovanja, večina pa ne. Zato se vključujejo v tako imenovani (re)habilitacijski proces, ki pa je pri posamezniku lahko dosledno izpeljan in učinkovit ali pa tudi ne. Proces izvaja Republiški zavod za zaposlovanje, v proces pa se vključujejo različni izvajalci: zavodi za rehabilitacijo invalidov, medicina dela, zavodi za usposabljanje, invalidske delavnice, centri za socialno delo, ipd. Idealni model rehabilitacijskega procesa ima praviloma naslednje faze: sprejem v obravnavo, ocenjevanje, postavitve rehabilitacijske diagnoze, izdelava rehabilitacijskega načrta, zaposlovanje in spremljanje, ocena zaposlitve in zaključek postopka. V primerih, ko je rehabilitacijski proces izpeljan v vseh fazah, se za invalida poišče optimalna rešitev. V mnogih primerih pa tak postopek 'zataji', odrasli invalid preide v brezposelnost, odvisnost od raznih oblik pomoči in sčasoma postane nezaposljiv.

V večini primerov pa je mogoče najti rešitev za našo relevantno populacijo, v kateri so lažje duševno prizadeti, ki jih je tudi največ in so po splošno priznanih merilih sposobni za zaposlitev oz. pridobitno delo v okviru splošnih pogojev zaposlovanja ali pa v okviru posebnih zaposlovalskih organizacij, kakršna so invalidska podjetja in zavodi za usposabljanje in zaposlovanje invalidnih oseb.

Na temelju ugotovljenih delovnih sposobnostih oz. značilnih prizadetosti te populacije in na drugi strani zahtev, ki jih postavljajo delo ali delodajalci, trdimo, da se lahko večina te populacije pogojno zaposluje pod splošnimi pogoji. Zakaj pogojno? Skoraj za vse je potrebno zagotoviti prilagojen uvajalni program za delo bodisi kot poklicni ali delovni trening, program osvajanja temeljnih delovnih veščin ipd. Zaradi okrnjenih delovnih sposobnosti, ki so evidentne pri večini, pa je potrebno zagotoviti subvencioniranje izpada produktivnosti zaradi zmanjšane sposobnosti.

V poštev pride subvencija plače, adaptacija delovnega mesta, obzaposlitvena pomoč in dousposobitev. V nekaterih državah pa so uvedli celo obvezno zaposlovanje teh oseb v okviru programov kvotnega zaposlovanja. Nekaterim sposobnejšim je treba omogočiti predhodni krajši izobraževalni program, kar bo povečalo zaposlitveno in poklicno promocijo.

Tudi različne preureditve delovnih mest, npr. tako, da izboljšujemo tehnologijo, lahko omogočijo, da se nekateri tudi težje prizadeti lahko zaposlijo. Uvodoma smo že ugotovili, da nekatere analize sicer potrjujejo hipotezo, da sodobna tehnologija, organiziranost in tehnika zboljšujejo možnosti zaposlovanja za nekatere kategorije invalidov, to pa ne velja za duševno prizadete. Tem nova tehnologija in mnogo večje zahteve po kognitivnih sposobnostih ne povečujejo zaposlitvenih možnosti. Delež enostavnih fizičnih opravil, ki so še najbolj ustrezne za njihove sposobnosti, namreč vse bolj upada. To potrjuje tudi naraščajoči priliv nekvalificiranih in polkvalificiranih delavcev med brezposelne.

Posebne delovne pogoje lahko zagotovimo tako v splošnozaposlovalnih oblikah po shemi zaščitene delovne mesta za invalide ali pa v posebnih organizacijah za zaposlovanje invalidov. Zaradi uvajanja tržnih mehanizmov lahko pričakujemo razvoj večine teh oblik samo ob pogoju, da so zagotovljena sredstva (javni sklad) in ustrezna strokovna pomoč (rehabilitacijski inženiring). Posebne oblike za zaposlovanje invalidov lahko funkcionirajo kot podjetniške ali pa nepodjetniške organizacije. Enim in drugim pa je skupno to, da brez potrebne ekonomske pomoči (države), ki je lahko v obliki dotacij ali pa oprostitev različnih dajatev in potrebne strokovne pomoči zunanjih specializiranih institucij, ne bodo mogle poslovati.

Seveda vseh oseb ne bo možno (se ne bodo mogli ali želeli) takoj ali pa sploh vključiti v našete oblike. Še nadalje bodo ostajali brez dela, nenazadnje tudi zaradi nekaterih drugih učinkov (frikcijska brezposelnost). Tem pa je potrebno zagotoviti vsaj minimalno podporo v obliki materialne pomoči, ki bi vsaj nekoliko razbremenila družinski proračun. Te osebe se praviloma socialno in ekonomsko nikoli ne osamosvojijo, zato zanje skrbijo starši tudi ko odrastejo.

Raziskave o življenjskih stroških ljudi so tudi pokazale, da imajo invalidi atipično in nestandardno višino in strukturo življenjskih stroškov oziroma izdatkov za življenjske potrebe, saj so v večji meri kot ostali potrebni različnih zdravstvenih storitev in pomoči bližnjih.

Zaradi izrazite segmentacije in marginalizacije oseb na trgu dela, postaja v zadnjem času edina prava zaposlitvena možnost za osebe z duševno prizadetostjo invalidsko podjetje. Invalidskih podjetij je trenutno v Sloveniji preko 100, večina je v Ljubljani in Mariboru. Poleg zaposlitve izvajajo tudi različne oblike usposabljanj. Nekatera so se sploh specializirala za sprejem duševno prizadete populacije (npr. Želva iz Ljubljane).

2.3.3 Programi in ukrepi za pospeševanje zaposlovanja oseb z duševno prizadetostjo v Sloveniji

Dejali smo že, da invalidi bolj kot ostali postajajo brezposelni. Na brezposelnost invalidov pa najbolj vpliva odnos družbe oz. države do njih, torej to, kakšno politiko ima sprejeto in kako jo izvaja. Predvsem zahodna Evropa je razvila obsežen spekter ukrepov za pospeševanje zaposlovanja invalidov, ki so poznani pod pojmom aktivna politika zaposlovanja. Ta politika temelji na vrednostnem izhodišču, da morajo imeti invalidi enake možnosti do zaposlitve kot ostali in na predpostavki, da je za družbo najcenejši invalid tisti, ki je ustrezno zaposlen. Izvajanje poklicne rehabilitacije in zaposlitev sta se izkazala kot najustreznejši obliki pomoči. Parlament Republike Slovenije je sprejel Konceptijo razvojne strategije invalidskega varstva, ki na podoben način postavlja temelje invalidskemu varstvu vključujoč tudi njihovo zaposlovanje.

Ukrepanje temelji na predpostavki, da moramo invalidom zagotoviti enakost na trgu dela. Zaradi njihove zmanjšane delazmožnosti lahko to dosežemo z različnimi mehanizmi. Nekaj jih je bilo uzakonjenih pri nas še preden se je pojavil pojem aktivne politike zaposlovanja, druge pa smo uveljavili v zadnjem času. Vsi ti ukrepi so pravzaprav posamezna določila v različnih zakonskih predpisih pri nas, velik delež teh pa operativno izvaja Republiški zavod za zaposlovanje.

a) Usposabljanje in priprava na zaposlitev invalidov

Namen poklicnega usposabljanja je, da se invalid usposobi za ustrezno delo, ki ga bo lahko opravljal. Invalidi se vključujejo v teoretično ali praktično usposabljanje. Trajanje usposabljanja je različno odvisno od programa, v katerega se invalid vključuje in stopnje oviranosti oz. prizadetosti. V praksi od 3 mesecev do 4 ali 5 let. Invalidi se lahko usposabljujejo v posebnih njim prilagojenih ustanovah (zavodih) ali v običajnih šolah.

Program je namenjen tistim brezposelnim invalidom, ki pravice do poklicne reabilitacije nimajo po drugih predpisih. Praviloma tistim, pri katerih je invalidnost nastala pred prvo zaposlitvijo, torej v otroškem ali mladostnem obdobju (kategorizirani mladostniki, invalidne osebe po Zakonu o usposabljanju in zaposlovanju invalidnih oseb -ZUZIO) torej tudi osebam z duševno prizadetostjo. Veliko se jih vključuje na način usposabljanja s praktičnim delom na delovnem mestu. V bistvu gre za prilagojeno uvajanje v delo. Takšni načini so v svetu zelo razširjeni. Nekatera večja podjetja so se specializirala za takšne naloge in zato ustanovila posebne oddelke ali centre. Pri nas je tovrstnih ponudb razmeroma malo, izvajanja so manj intenzivna in kvalitetna kot drugje. Na ta način se lahko priučijo npr. šivilje, kuharski pomočniki, varilci ipd.

V času usposabljanja jim RZZ nudi: denarno pomoč v višini 60 % zjamčene plače za čas teoretičnega usposabljanja oziroma 80 % za čas usposabljanja s praktičnim delom, plačilo prevoza na delo, plačilo malice, delovno obleko, če je nujno potrebna pri delu. Delodajalec pa prejme mentorsko nagrado v višini 20 % zjamčene plače.

Usposabljanje urejajo tudi druga delovna in socialna zakonodaja in izvršilni predpisi Republiškega zavoda za zaposlovanje (navodila RZZ).

b) Subvencioniranje osebnega dohodka v času priprave na zaposlitev

Nekatere osebe tudi po izteku usposabljanja ne dosegajo polnih rezultatov. V takšnih primerih je možno, da delodajalec dobi subvencijo plače. Finančna pomoč, ki jo daje RZZ, znaša do 80 % zjamčene plače. Traja lahko največ eno leto.

Program je namenjen brezposelnim invalidnim osebam in kategoriziranim mladostnikom.

c) Subvencije za odpiranje novih delovnih mest

Republiški zavod za zaposlovanje objavlja tudi natečaje za odpiranje novih delovnih mest. Po sedanjem natečaju za vsako odprto delovno mesto, na katerem se zaposli invalid, izplača 250.000,00 SIT. Na ta način lahko pride delodajalec do potrebnih investicijskih sredstev za odprtje delovnega mesta, na katerem zaposli invalida.

Program je namenjen vsem kategorijam brezposelnih invalidov. Delodajalci pa so lahko podjetniki ali obrtniki.

č) Prilagoditev delovnega mesta

Nekaterim težko prizadetim invalidom je potrebno prilagoditi delovno mesto ali naprave. Pri prilagajanju sodeluje rehabilitacijski svetovalec iz Republiškega zavoda za zaposlovanje ali pa posebej usposobljena ekipa strokovnjakov iz Zavoda za rehabilitacijo. Vse to je opravljeno za delodajalca brezplačno. Takšne prilagoditve so lahko: adaptiranje dostopov do delovnega mesta (klančine), prireditev telefonske centrale, prilagoditve računalniške opreme, delovnih miz ali pultov, sanitarij, vgraditev dvigala, namestitvev signalnih naprav, ipd.

Program je namenjen kategoriziranim mladostnikom in invalidnim osebam po ZUZIO. Ostale kategorije invalidov te pravice uveljavljajo na Zavodu za pokojninsko in invalidsko zavarovanje.

d) Prednostno zaposlovanje invalidov

Invalidi imajo prednostno pravico do zaposlitve na delu, za katerega so ustrezno usposobljeni. To prednost jim zagotavljata Zakon o usposabljanju in zaposlovanju invalidnih oseb (17. člen) in Zakon o delovnih razmerjih (10. člen).

e) Rezervirana delovna mesta

Na nekaterih delovnih mestih imajo invalidi prednost pred ostalimi npr. slepi na delovnih mestih telefonista po Zakonu o zaposlovanju slepih invalidnih oseb (Ur.l.SRS Št. 12/70).

f) Varovanje invalidov pred odpuščanjem

Po Zakonu o delovnih razmerjih ni mogoče (36.d člen), da bi delovno razmerje invalidu prenehalo brez njegovega soglasja, razen seveda v primeru stečaja ali likvidacije podjetja li če se mu zagotovi delo pri drugem delodajalcu.

g) Zaposlovanje invalidov v zavodih in invalidskih podjetjih

V zavodih in invalidskih podjetjih se zaposlujejo težje prizadeti invalidi. Najtežje prizadeti se vključujejo v delovno varstvo. Pokojninska doba jim ne teče, so uživalci invalidnine in za pridobitno delo nesposobni.

Invalidska podjetja pa so namenjena težje prizadetim invalidom, čeprav so v njih zaposleni tudi taki z lažjimi okvarami ali celo neinvalidi. Status invalidskega podjetja podeljuje Vlada RS, med zaposlenimi pa mora biti vsaj 40 % invalidov. V podjetju imajo invalidi status delavca v delovnem razmerju. Ta podjetja nudijo zaposlitev na ustrezno organiziran in prilagojen način. Dodatno izvajajo tudi usposabljanje. Ker opravljajo poleg podjetniške tudi socialno funkcijo, so deležna nekaterih olajšav:

- oprostitev prometnega davka (storitve),
- oprostitev prispevkov za zdravstveno in pokojninsko zavarovanje (tako za tiste, ki se nanašajo na delavca kot tudi na delodajalca),
- nekatere ugodnosti pri uvozu opreme,
- oprostitev davka na dobiček pravnih oseb.

Paradigma klasičnih invalidskih delavnic v Evropi se je nekako izčrpala, med drugim tudi zaradi segregacijskih učinkov, zato se iščejo nove možnosti, ki so jih v zadnjem času poimenovali s pojmom "podporno zaposlovanje" (supported employment). Gre za pristop, ki bi zagotavljal invalidom zaposlitev na "odprtem trgu dela", ne glede na stopnjo in vrsto njihove invalidnosti. Torej zaposlitev na odprtem trgu dela pri delodajalcih, ki so nakljunjeni zaposlovanju invalidov. Vendar pa je treba tem delodajalcem zagotoviti materialno in strokovno podporo. Tako nastajajo praviloma manjša podjetja, ki so deležna različne podpore državnih in ostalih subjektov (strokovna, materialna tehnična...). V proces se vključujejo sami invalidi, službe za zaposlovanje, službe za izvajanje rehabilitacije, socialno skrbstvo, prostovoljci, donatorji, ipd. Tvorijo se nekakšne mreže, ki pokrivajo določeno področje. Značilnost podpornega zaposlovanja:

- mala podjetja,
- mešana populacija: zdravi, lažje in težko prizadeti invalidi,

- usmerjena na trg (so pod tržno regulacijo),
- podpora s strani države.

In koliko daleč smo glede teh oblik pri nas. Nova mala invalidska podjetja, ki so nastala v zadnjem času, prinašajo svežino in nove tovrstne rešitve v teorijo in prakso zaposlovanja invalidov. Nekateri projekti se lahko primerjajo s tistimi v zahodni Evropi. Vendarle ugotavljamo, da zaenkrat ni na razpolago zadostne sistemske podpore niti v strokovnem niti v finančnem smislu.

h) Davčne olajšave

Zasebniki, ki imajo obratovalnice (obrti) lahko v primeru, če zaposlijo invalida, uveljavijo davčno olajšavo pri dohodnini in sicer v višini 50 % izplačanega osebnega dohodka invalida. Če pa ima invalid 100% telesno okvaro ali je gluhonem, se olajšava zviša na 70 % (Zakon o dohodnini, 50. in 51. člen). Če je zasebnik hkrati tudi invalid, ki ne zaposluje drugih delavcev, se mu prizna olajšava v višini 30 % povprečne plače zaposlenih v R Sloveniji. Če pa ima 100 % telesno okvaro ali je gluhonem, se olajšava zviša na 60 %.

Podjetje lahko uveljavi za vsakega zaposlenega invalida olajšavo pri davku od dobička v višini 30 % izplačanih plač (Zakon o davku od dobička pravnih oseb, 42.člen).

V pripravi pa je še en zakonski ukrep, ki bo uveljavljen z novo zakonodajo. To je kvotni sistem za zaposlovanje invalidov, s katerim bo spodbujeno zaposlovanje invalidov v običajnem zaposlitvenem okolju. Na podlagi tega sistema bodo morali imeti delodajalci med zaposlenimi tudi določeno število invalidov, sicer bodo deležni nekaterih sankcij. Take ukrepe so uveljavili tudi drugod po Evropi. Na RZZ namreč ocenjujejo, da ima preveliko vzpodbujanje zaposlovanja predvsem v posebnih oblikah (invalidske delavnice in invalidska podjetja) tudi vrsto negativnih učinkov. Poskušajo torej uveljaviti zaposlovalno maksimo, ki je zapisana v Strategiji razvoja invalidskega varstva in se glasi: "Čim večjemu številu invalidov polno zaposlitev, za druge prilagojeno, a dejavnost za vse".

i) Rehabilitacijska služba na Republiškem zavodu za zaposlovanje

Omenili smo že, da so na RZZ tudi strokovni sodelavci - rehabilitacijski svetovalci, ki nudijo strokovno in pravno pomoč, pomagajo pri iskanju ustreznega dela, svetujejo pri poklicni odločitvi. Po potrebi se vključujejo tudi drugi strokovni delavci kot npr.: poklicni svetovalci in psihologi.

j) Zdravniška svetovalna služba

Zdravniki medicine dela svetujejo v primeru izbora primerne poklica, ocenjujejo ustreznost delovnega mesta, sodelujejo pri prilagajanju delovnega mesta, v nekaterih primerih pa tudi ugotavljajo delazmožnost.

k) Ostale ugodnosti, ki jih nudi RZZ in veljajo za vse kategorije

• Sofinanciranje pripravništva

Invalidom, ki se zaposlujejo po opravljenem šolanju, RZZ pomaga pri iskanju ustreznega pripravniškega mesta in sofinancira stroške, med katerimi je tudi plačilo mentorja. Pravico do tega imajo vse kategorije invalidov. RZZ sklene z delodajalcem ustrezno pogodbo.

- **Svetovanje za podjetništvo**

RZZ nudi strokovno in finančno pomoč pri ustanavljanju podjetja, obratovalnice in obrti. Sofinancira tudi zunanje svetovalce. Nekateri invalidi ali pa njihovi starši so s to pomočjo ustanovili podjetje ali zasebno obratovalnico.

Pomoč je namenjena vsem kategorijam brezposelnih in invalidov, če seveda izpolnijo določene pogoje.

3. IZOBRAŽEVALNI PROGRAM USPOSABLJANJE ZA ŽIVLJENJSKO USPEŠNOST

Izobraževalni program Usposabljanje za življenjsko uspešnost je rezultat raziskovalnega dela na projektu Funkcionalna pismenost v Sloveniji, ki ga od leta 1992 izvajata ACS in ZLUS (Program UŽU, 1995).

Programi UŽU so namenjeni odraslim z manj kot 10 leti šolanja (končana ali nedokončana OŠ ali nedokončana poklicna ali srednja šola) oziroma brez poklica.

Pri odraslih brez izobrazbe zasledimo nekatere posebnosti vedenja in odnosa do izobraževanja, ki jih je potrebno upoštevati pri oblikovanju izobraževalnega programa:

- povečini imajo negativen odnos do izobraževanja in negativne izkušnje v poprejšnjem šolanju (neuspešnost) in zato izobraževanje odklanjajo;
- negotovost, strah in nesamostojnost pri učenju, slaba vzdržljivost ob miselnih dejavnostih, šibke učne navade in tehnike;
- pomanjkanje samozavesti, močna socialna kontrola vedenja, zadržanost in anonimnost, strah pred izstopanjem in nastopanjem;
- nižji socialni status (slabše materialno stanje, nizek ugled in socialna vplivnost);
- tesne socialne vezi s svojim okoljem, vendar redke vezi z drugimi socialnimi sloji;
- posebne rabe pismenosti, poseben jezik prakse in okolja (žargon);
- ne zavedajo se, da se učijo tudi v vsakdanjih situacijah, ter s tem ne izkoristijo možnosti izkušenskega učenja.

Za odrasle, ki ne dosegajo ustrezne ravni pisne in ustne jezikovne kulture in so zaradi tega obtičali v spodnji tretjini tako imenovane 'dvotretjinske družbe', se morajo razviti mreže izobraževalnih programov in strokovnjakov. Z vidika naše raziskave so pomembne tiste mreže, za katere je izobraževanje izhodišče in predpogoj za akcijo in spreminjanje v lokalnem okolju. Gre za razvijanje alternativne mreže izobraževalnih programov, ki je namenjena odraslim, katerih pismenost ni funkcionalna. Pridobivanje temeljnih spretnosti branja, pisanja, računanja in socialnih spretnosti je povezano z delovanjem drugih mrež, kot so družina, šola, podjetje ipd. Socialne mreže so še posebej pomembne za odrasle, ki so manj izobraženi, prihajajo iz manj izobraženih družin in nerazvitih okolij. Te mreže pomenijo zanje edino možnost za socialno integracijo.

Poleg teh izobraževalnih programov pa vzporedno nastajajo tudi omrežja strokovnjakov, ki svetujejo 'izločenim', jih izobražujejo ali delujejo v drugih socialnih mrežah, ki lahko realizirajo potencialne posameznikov. Mreže bi na eni strani omogočile razvijanje različnih vrst

komunikacijskih (govornih in pisnih) spretnosti, na drugi strani pa odpirale poti za vključevanje in vključevanje drugih lokalnih omrežij, ki preprečujejo izključenost in omogočajo akcijo.

- **Cilji izobraževanja v programih UŽU**

Splošni cilj vključevanja odraslih v programe UŽU je pridobivanje in razvijanje spretnosti in znanja branja, pisanja (branje, razumevanje in tvorjenje besedil), računanja v vsakdanji rabi in socialne komunikacije ter razvijanje tistih osebnostnih potez, stališč in vrednot, ki so potrebne za delovanje v spreminjajočih se socialnih okoljih ter s tem dvigovanje samozavesti in zaupanja v lastne potenciale. Cilj programa je tudi sprememba v osebnostni naravnosti udeležencev in izboljšanje učinkov tega ravnanja, ne le zgolj pridobivanje različnega znanja in spretnosti. To pomeni, da udeležence opremimo s tistimi informacijami, znanjem in strategijami, ki jim omogočajo, da po končanem programu presežejo stanje, v katerem so bili ob vključitvi v program; poiščejo izobraževalne in zaposlitvene možnosti ter možnosti za participacijo v svojem okolju.

Program torej odpira možnosti za boljšo socialno integracijo najnižje izobraženih odraslih, povečuje možnosti za nadaljne šolanje ali za vertikalno socialno mobilnost.

- **Vsebina programa**

Vsebine smo razdelili na temeljne vsebine, ki omogočajo obnavljanje in pridobivanje temeljnega znanja in spretnosti, ter na integrativne elemente oz. vsebine, ki imajo povezovalno vlogo v programu; so izhodišče za izpeljavo temeljnih vsebin, udeleženca pa opremljajo s strategijami za preseganje stanja, kakršno je bilo pred vključitvijo v program. Program zajema tele vsebinske sklope:

- 1 **Integrativni elementi in vsebine**

- **Motivacija**

Motivacija je povezujoč element programa, je izhodišče in metodično načelo za izvajanje vseh ostalih vsebin programa. Učitelj si nenehno prizadeva, da bi prepoznal in aktiviral udeleženceve pozitivne dosežke in notranje moči in ga ob tem spodbudil na pripravljenost na spreminjanje. Tu je osrednje vprašanje, kako spodbuditi, motivirati in podpreti udeleženca pri učenju, ne pa, kako ga poučevati. Odrasli so motivirani za izobraževanje, če vidijo v programih sebe, svoje izkustvo in probleme, ter če ocenijo, da so izobraževalne vsebine pomembne za delovanje na socialnem ali delovnem področju.

- **Splošna poučenost**

S širjenjem splošne poučenosti želimo udeležence opremiti z znanjem in strategijami za dejavno vlogo pri načrtovanju svojega življenja in zadovoljevanju svojih potreb in interesov v lokalnem okolju. Poznavanje ožjega in širšega okolja je osrednja tema v tem sklopu, pri tem pa se izhaja iz vsakokratnih potreb udeležencev po socialni varnosti, zdravju, izobraževanju, kulturi, vzgoji otrok, itn. Te vsebine osmišljajo obravnavo in utrjevanje temeljnega znanja branja, pisanja in računanja. Splošna razgledanost omogoča doseganje ciljev izven programa UŽU in uresničevanje posameznikovih socialnih in delovnih vlog.

- **Spremljanje napredovanja**

Eno od temeljnih načel v programu UŽU je, da ne ugotavljamo posameznikovega znanja ali pa zgolj znanja, temveč ugotavljamo njegov napredek med potekom programa. Spremljanje

napredovanja je torej metodični pripomoček za načrtovanje učenja in ugotavljanje individualnega napredovanja.

2 Temeljne vsebine

Splošno izobraževalni program UŽU vsebuje selekcionirano in predvsem osmišljeno obravnavo programa, ki ga predvideva obstoječi učni načrt za slovenski jezik in matematiko v osnovni šoli: poudarek je na sporazumevanju, tj. sprejemanju in tvorjenju besedil v najrazličnejših okoliščinah ter na osnovnih računskih operacijah potrebnih v vsakodnevem življenju. Program UŽU ne poteka izolirano od drugih področij življenja, na katerih delujejo odrasli: družine in širšega socialnega delovanja, dela in zaposlovanja, izobraževanja, kulture itn.

- **Sporazumevanje v različnih družbenih okoliščinah**

Učinkovito obvladovanje medosebnih odnosov postaja v našem času vse pomembnejše, zato predstavlja v programu eno temeljnih vsebin. Udeležence usposablja za učinkovito komuniciranje v zasebnih in javnih okoliščinah, predstavljanje in zagovarjanje svojih stališč in zahtev, ter za razvijanje lastne odgovornosti za skladne medosebne odnose.

- **Branje razumevanje in tvorjenje besedil**

V tem sklopu se udeleženci usposobijo za samostojno branje razumevanje umetnostnih in neumetnostnih besedil, tvorjenje nekaterih običajni zasebnih in uradovnih besedil. Pri tem se uposobijo za uporabo različnih ubeseditvenih postopkov (pripovedovanje, opisovanje, razlaganje, utemeljevanje).

- **Računanje v vsakdanji rabi,**

Udeleženci pridobijo in ponovijo temeljno matematično znanje in ga uporabljajo v konkretnih življenjskih situacijah. Razvijejo občutek za presojanje kvantitativnih razmerij, primerjanja velikosti, razvijajo logično sklepanje na primerih iz vsakdanjega življenja.

- **Obseg programa**

Program obsega 120 ur, možno pa ga je povečati na 150 ur. Število ur izvedbe programa predlaga učitelj, in sicer na osnovi ocene: preteklih izobraževalnih izkušenj udeležencev izobraževanja, izraženih interesih in ugotovljenih potrebah in obvladovanju strategij učenja.

- **Program je novost v ponudbi izobraževalnih programov za odrasle**

Za te odrasle so bili v preteklosti na voljo le šolski programi (OŠ za odrasle, programi USO in drugi programi poklicnega ali srednješolskega izobraževanja). Program UŽU je prvi neformalni izobraževalni program, namenjen tej populaciji v Sloveniji, in pomeni novost v ponudbi izobraževalnih programov za odrasle, ki se kaže v naslednjem:

- programe izvajajo po posebnem 200-urnem programu usposobljeni učitelji,
- za udeležence so pripravljena posebna učna gradiva,
- obsegu programa; program obsega 120 ur, in se lahko, glede na potrebe določene skupine, podaljša
- nešolskih oblikah izvedbe,
- doslednem upoštevanju andragoškega cikla pri načrtovanju in izvajanju izobraževanja,
- posebnih neselektivnih metodah vključevanja odraslih v program,
- neizločevalnih metodah vrednotenja znanja, kar lahko prispeva k motivaciji za izobraževanje ter k pozitivnemu odnosu odraslih do izobraževanja in učenja.

- **Temeljna načela izpeljave programa UŽU**

Glede na ugotovljene značilnosti ciljnih in cilje programa je potrebno upoštevati naslednja načela izpeljave programa UŽU:

Načelo *integrativnosti*, ki se kaže v povezovanju posameznih izobraževalnih vsebin in povezovanju vsebine izobraževanja s temami in značilnostmi okolja, kjer poteka program. Program se s horizontalno organiziranostjo povezuje (integrira) z vsebinami oz. znanjem, ki so ga odrasli pridobili z različnimi življenjskimi vlogami. Vsebina je obogatena s čimveč elementi, zajetimi iz življenjskih izkušenj in socialnih vlog udeležencev izobraževanja.

Načelo *relevantnosti*: izobraževalne vsebine morajo biti povezane z aktualnimi življenjskimi potrebami odraslih, z njihovimi interesi in cilji.

Načelo *individualizacije (prožnosti)*: izbor vsebin in težavnost programa sta prilagojena individualnemu predznanju in izkušnjam posameznega udeleženca ter njegovim individualnim interesom in potrebam.

K udeležencu usmerjen pristop (angl. student centred), ki se kaže v poudarjeni aktivni vlogi udeleženca izobraževanja v vseh fazah izobraževalnega procesa: pri opredeljevanju izobraževalnih ciljev in izbiri vsebin ter evalvaciji uspešnosti njegovega učenja;

Načelo nenehnega *spremljanja napredovanja*, pri katerem je aktiven udeleženec sam, učitelj mu le pomaga in svetuje pri ugotavljanju doseženega napredovanja glede na začetno znanje in pri postavljanju novih učnih in drugih ciljev.

Uporaba gradiva (angl. student generated materials), ki ga izdelajo udeleženci med potekom programa.

- **Dosedanje izvedbe programa**

Program je izvajalo 12 Ljudskih univerz in 9 zasebnih izobraževalnih organizacij. Program je izvajalo 27 učiteljev, ki so se usposabljali v programu Usposabljanje učiteljev za izvajanje programov UŽU.

Po tem programu se je v treh letih izobraževalo okoli 400 brezposelnih odraslih, kar je okoli 0,4 % brezposelnih brez izobrazbe. V naslednjih letih želimo v ta program vključiti 10 odstotkov odraslih brez izobrazbe.

- **Verifikacija programa**

Strokovni svet RS za vzgojo in izobraževanje je 6.7.1995 potrdil enakovrednost splošnoizobraževalnega standarda UŽU in splošnega dela programov USO I. in II. Udeleženci, ki so osvojili predvidene vsebine, pridobijo javno potrdilo o opravljenem programu UŽU, s tem se jim prizna splošni del programa USO.

4. PRILAGAJANJE PROGRAMA UŽU ZA ODRASLE S POSEBNIMI POTREBAMI

Prilagoditev obstoječega programa obsega delno preoblikovanje samega programa in pripravo delavnice za usposobljene učitelje v programih UŽU. Sicer pa temeljna načela izvedbe, vsebine in cilji obstoječega programa UŽU v precejšnji meri že ustrezajo potrebam relevantne ciljne skupine. Prilagoditve so narekemale specifične potrebe ciljne skupine.

Prilagojeni program UŽU je trenutno edini splošnoizobraževalni program za to ciljno skupino.

4.1 Prilagoditve programa UŽU za odrasle s posebnimi potrebami

V prilagojenem programu UŽU smo upoštevali predvsem naslednje: posebnosti v učenju odraslih z duševno prizadetostjo, posebnosti v metodiki poučevanja, opravljene pa so bile tudi nekatere vsebinske in zahtevnostne prilagoditve (zmanjšan obseg snovi, znižana oziroma prilagojena zahtevnostna raven). Tako prilagojen program naj bi nudil tem osebam trening socialnih veščin ter temeljnih komunikacijskih in računskih spretnosti, ki so potrebne za njihovo optimalno socialno in ekonomsko samostojnost in jih motiviral za izobraževanje in delo. V nadaljevanju navajamo te dopolnitve, ki jih spremljajo tudi napotki za delo učitelja. S temi napotki so bili učitelji seznanjeni na delavnici, prejeli pa so tudi pisno gradivo.

4.1.1 Prilagoditve posameznih vsebinskih sklopov

1 Integrativni elementi

Integrativni elementi programa, pri čemer mislimo na motivacijo za delo in učenje, splošno poučenost in spremljanje napredovanja so nekoliko specifični za to ciljno skupino.

• Motivacija

O motivaciji bomo spregovorili v podpoglavju o posebnosti v metodiki poučevanja; na splošno pa naj bi se v programu ogibali situacijam, ko bi bil udeleženec preveč izpostavljen neuspehu. Med potekom programa naj bi vpletali številne vaje sproščanja, razgibavanja, poslušali glasbo.

• Splošna razgledanost

Širjenje splošne razgledanost je področje, kjer učitelj lahko po svoji presoji izbere vsebine, ki izhajajo iz potreb in interesov skupine in posameznika. Glede na specifični družbeni položaj te ciljne skupine, naj bi bil poudarek na vsebinah kot so: socialna varnost, pravice iz naslova invalidnosti, možnosti izobraževanja in usposabljanja v lokalnem okolju glede na omejitve, medosebni odnosi, itn.

Razvijanje socialnih spretnosti je izjemnega pomena za odrasle, ki so del ali večino življenja preživeli v ločenem izobraževanju ali institucijah. Ali pa za tiste posameznike, ki so že vrsto let brezposelni in neaktivni. Nekateri udeleženci bodo morda prvič v življenju sprejeti in obravnavani kot odrasli.

Poudarek naj bi bil tudi na razvijanju ročnih spretnosti in privzganju vztrajnosti, natančnosti in samostojnosti pri delu v programu. Na ta način naj bi razvijali voljo, zavesti in zaupanja v lastne sposobnosti in jih pripravljali na poklicno izobraževanje in vključevanje v delo.

Učitelj mora izbirati in prilagajati vsebine udeležencem, ki so že vključeni v kakršnekoli programe usposabljanja; primerne vsebine so odnosi med sodelavci, odnos do dela, računanje in razporejanje zaslužka, pravice in dolžnosti, odnos podrejeni - nadrejeni, itn.

Načrtovanje dejavnosti je tudi eden od pomembnih načel programa (izdelava osebnega načrta v sklopu spremljanja napredovanja). Učitelj spoznava zmožnosti, potencialne in interese posameznika ter ga skupaj z rehabilitacijskim svetovalcem usmerja in motivira za delo ali usposabljanje po končanem programu. Učitelj tako organizira obisk/obiske svetovalca zaposlitve ali rehabilitacijskega svetovalca v programu.

• **Spremljanje napredovanja**

Spremljanje napredovanja oziroma opisno ocenjevanje je tudi v tej cilji skupini primeren način ugotavljanja uspešnosti udeležencev, ker ponuja možnost spremljanja individualnega napredovanja in ni izločevalen/selektiven (Perat Haberle, 1995). V tej ciljni skupini se pričakuje večja vloga učitelja in manjša samostojnost udeležencev kot v rednem programu UŽU. Učitelj naj bi prepoznal potencialne posameznika in ga spodbujal k dejavnosti na teh področjih ter spremljal njegov razvoj. Skupaj z udeležencem naj bi izdelal individualni načrt dela med programom in tudi po končanem programu. Zavedati se moramo, da se nekateri odrasli s posebnimi potrebami ne naučijo brati, pisati in računati ali pa to hitro pozabijo. Ti ponavadi razvijejo strategije, ki jim pomagajo preživeti brez teh spretnosti, pomagajo jim družina, sodelavci, prijatelji.

2 Temeljne vsebine

• **Ustno in pisno sporazumevanje**

Tematika mora biti udeležencem dovolj jasna in čustveno blizu, učence pri delu motiviramo in vodimo. Postopoma jih uvajamo v svet knjige in književnosti, razvijamo in bogatimo njihov čustveni svet, bogatimo besedje ter razvijamo sposobnost govornega in pisnega sporočanja. Izobraževanje temelji na postopnosti in individualizaciji ter notranji diferenciaciji s širjenjem v dodatnem ali delom pri dopolnilnem pouku.

Ljudje s posebnimi potrebami so velikokrat marginalizirani tudi zato, ker ne znajo izražati in zagovarjati svoje potrebe in interese. Največkrat tudi nimajo svojega 'zagovornika' v starših, socialnih delavci ali drugih javnih delavcih. Potrebno je, da udeležence spodbujamo k izražanju, sprejemanju in utemeljevanju odločitev.

Ker imajo mnogi udeleženci kombinirane motnje na socialnem, emocionalnem, senzornem in gibalnem področju, je potrebno izvajati vaje za razgibavanje govoril in artikulacijo glasov. Seveda pa moramo predhodno ustvariti in vzdrževati sproščeno ter prijetno vzdušje, ki učenca motivira in razbremeni stisk, zaradi katerih ne more pokazati niti tistega kar zna. Dobro je kombinirati analitične in sintetične metode. Pri pridobivanju glasov in črk uporablja učitelj različne metode (npr. fononimična), ki naj bi učencem pomagale vzpostaviti zunanje zveze med obliko predmeta in obliko črke oziroma že pri pridobivanju glasu spoznati obliko - znak za glas. Sledi sinteza glasov oz. črk v zloge, besede in povedi. Uporabljamo številne učne pripomočke - od še vedno uporabnih stavnic, do računalniškega zaslona, različne sestavljanke, oblikovalni material, razna pisala, učne in delovne liste itd.

Z različnimi metodičnimi postopki (npr. predhodni razgovori o temi, ilustracije itd.) dosežemo, da udeleženci prebrano tudi razumejo. Pri besedah, ki se drugače izgovarjajo kot pišejo,

spoštujemo udeležencevo narečje in sproščenost, zato ga med delom ne motimo, ampak mu šele kasneje obzirno pojasnimo, kaj ni prav in zakaj.

Teoretična slovnica ne pride v poštev, potrebno pa je dosledno paziti na uporabo skladnje, oblikoslovja in pravopisa. Jezikovni pouk naj izhaja iz primerov vsakdanjega življenja, sledi postopni širitvi pojmov, ugotavljanju zakonitosti in pravil, potrebne pa so številne vaje za utrjevanje ustnega in pisnega sporočanja. Bistvo učenja je v širjenju besednega zaklada. V književnosti prav tako upoštevamo raven dojemljivosti in s tem čustveni ter razumski stik z besedilom. Koristno je tudi, da usmerjamo udeležence k branju v prostem času ter jih seznanjamo s knjižnicami in drugimi možnostmi, ki jih imajo v domačem kraju.

• **Računanje v vsakdanji rabi**

Ne glede na nikdar zaključene akademske razprave o možnosti ali nemožnosti razvoja abstraktnega mišljenja pri ljudeh z lažjimi motnjami v duševnem razvoju je nesporno, da se z ustrezno motivacijo, naporom in vajami lahko razvijejo vsaj dani potenciali, ki mnogokrat tudi pri nadpovprečno bistrih ljudeh niso razviti, kaj šele koristno uporabljeni! Poleg tega je za vsakdanje življenje nujno poznavanje in obvladovanje osnovnih matematičnih operacij ter nekaterih zakonitosti. Udeleženci programa ponovijo in utrjujejo matematično znanje iz osnovne šole, predvsem pa naj bi spoznali uporabnost matematike na različnih področjih človekove dejavnosti.

Tudi tu izhajamo iz razvijanja primarne sposobnosti za opazovanje konkretnih, vsakdanjih predmetov in korelacij med njimi. To naj bo organizirano in izvedeno tako, da v udeležencih vzbuja vedoželjnost, iniciativo in sistematičnost, kar vse posredno vodi v razvoj mišljenja. Temu kasneje sledi spoznavanje razmerij v prostorskih in časovnih odnosih, pa tudi korekcije morebitnih napačnih matematičnih predstav. Potrebna je dosledna uporaba že naštetih načel postopnosti, praktične aplikacije, številnih vsakdanjih in prirejenih modelov, predvsem pa mora vse temeljiti na upoštevanju individualnih razlik med udeleženci in na uporabnosti v vsakdanjem življenju.

Iz izkušenj OŠPP poznamo primere, da se učenci, ob npr. neustreznem domačem "drilu" naučijo avtomatičnega seštevanja ali odštevanja, odpovedo pa pri najbolj enostavni uporabni nalogi, ker ne najdejo povezave matematičnih operacij z vsakdanjimi situacijami! To se lahko zgodi tudi pri starejših udeležencih. Ti morajo tudi spoznati, da že najlažja uporabna naloga zahteva pravilno, logično, natančno in vztrajno mišljenje ter izražanje. Matematične učne vsebine morajo biti povezane z drugimi vsebinami, vendar v tem ne smemo pretiravati, da ne bi udeležencev prikrajšali za razvoj spoznavnih sposobnosti, ki jih vendarle imajo. Pri posameznikih so možne tudi organsko pogojene specifične motnje računanja. V teh primerih to obzirno upoštevamo in poskrbimo za razvoj tistih sposobnosti, ki jih udeleženec ima in s katerimi bo vsaj delno nadoknadil znanja, ki naj bi jih pridobil pri pouku matematike.

4.1.2 Posebnosti v metodiki poučevanja

Glede na opisane posebnosti oseb s posebnimi potrebami, ki so končali osnovno šolo s prilagojenim programom je treba pri izvajanju programa UŽU upoštevati predvsem dve načeli:

- *konkretizacijo*, to je čim pestrejši izbor enostavnih učnih pripomočkov, večkratno postopno ponazarjanje, aktiviranje različnih psihosenzornih in psihomotornih poti, ponavljanje in utrjevanje z različnimi praktičnimi primeri iz znanega okolja itd., ter
- *individualizacijo* oziroma diferenciacijo (delo naj poteka v manjših skupinah), to je prilagajanje vsebin in metod specifičnim sposobnostim, nagnjenjem, izkušnjam, spretnostim, pa tudi perspektivam vsakega posameznega udeleženca.

Nujno je tudi, predvsem v luči izpeljave teh dveh načel, dvodimenzionalno načrtovanje funkcij in vsebin, kar pomeni, da odstopamo od preprostega načrtovanja snovi in nekaterih metod ter vstopamo v interakcijski model istočasnega načrtovanja funkcij in vsebin, kar pa seveda zahteva obvezno multidisciplinarno in transdisciplinarno skupinsko načrtovanje (Galeša, 1993).

Tako kot vsi udeleženci izobraževanja, se tudi tisti z lažjimi motnjami v duševnem razvoju učijo skozi procese izkustva, opazovanja, posnemanja, analiziranja, sintetiziranja, zaključevanja in posploševanja (Kotar, 1981). Ker pa že dalj časa vemo, da je še pomembnejše od pripisanih dednih lastnosti in naravnega zorenja lastno udejstvovanje in aktivnost, prav to postavljamo na prvo mesto. Učenci namreč že v prvih letih na OŠPP spoznavajo snov celostno, na osnovi opazovanja svoje neposredne okolice in iz tega izhajajo osnove za razvoj in korekcijo govora, prav tako bogatitev besednega zaklada, za dojetje osnovnih prostorskih, časovnih in matematičnih pomov. V učnem procesu po Decrolyju (opazovanje - mišljenje - izražanje) je najpomembnejše prav opazovanje, ki pa mora biti pravilno organizirano, kar je pri tej populaciji še posebno pomembno. Živo opazovanje je prvi pogoj za oblikovanje abstraktnega mišljenja ob katerem se oblikujejo pojmi.

Glede na šibko koncentracijo in motivacijo je potrebno opazovanje usmerjati in korigirati. Posebnosti otroškega opazovanja (da npr. opazi samo posamezne, nepovezane predmete ali osebe, šele kasneje podrobnosti in še kasneje povezave med osebami in predmeti...) se pri teh učencih podaljšajo lahko do zadnjih razredov OŠPP. Odtod težave pri kasnejšem dojetju prostorskih, časovnih in vzročnih odnosov.

Poseben problem pri tej populaciji je šibka motivacija, ki izhaja lahko iz same narave motenosti, neustrezne obravnave v predšolskem ali šolskem obdobju oziroma posamičnih kombinacij navedenih in drugih razlogov. Mnogi neuspehi v družbi vrstnikov - najprej v šoli, kot tudi sicer v okolju, pogoste frustracije in bolj ali manj oblikovan občutek, da ne zmorejo toliko, kot drugi, občutek strahu in nesprejetosti, mladostnika in odraslega ovirajo in odvrčajo od vključevanja v skupino in aktivnega sodelovanja. Zato je treba zelo premišljeno izbirati take metode, ki udeležence ne bodo preveč izpostavile v primeru neuspeha, hkrati pa bodo omogočale poudarjene pohvale v primeru uspeha. Neposrednemu tekmovanju med učenci oz. udeleženci se bomo seveda odpovedali vedno, kadar bi lahko rezultat pomenil nedvoumen ponovni poraz tega udeleženca. Zelo priporočljivo pa bi bilo npr. tako pripravljeno projektno delo, kjer bi udeleženec, absolvent OŠPP, sodeloval pri enostavnejših, a za skupen uspeh nepogrešljivih aktivnostih v zvezi z njemu poznanimi situacijami.

4.2 Usposabljanje učiteljev

Za eksperimentalne izvedbe programa smo učitelje izbrali med tistimi, ki so že imeli izkušnje pri izvajanju programa UŽU in ki so do sedaj v svojih skupinah že imeli odrasle udeležence s posebnimi potrebami. Pripravljena je bila enodnevna delavnica, na kateri so se seznanili z psihosocialnimi značilnostmi v vedenju in učenju, z posebnostmi v metodiki poučevanja oseb z duševno prizadetostjo, ter z njihovim položajem v naši družbi in posebej na trgu dela. Del delavnice pa je bil namenjen izmenjavi dobre prakse, izkušenj in gradiv tistih učiteljev, ki so se že srečali s ciljno populacijo v dosedanjih izvedbah programa UŽU.

4.3 Gradivo

Učitelji so na delavnici prejeli gradivo Psihosocialne značilnosti odraslih s posebnimi potrebami in Položaj oseb s posebnimi potrebami na trgu dela. Gradivo jim je služilo, kot tudi delavnica, kot pripomoček za metodično izvedbo programa in razumevanje nekaterih posebnosti v učenju in poučevanju. Poleg tega pa tudi kot vir informacij o položaju in možnostih ciljne skupine v družbi, kar so uporabili v pogovorih z udeleženci, ko so načrtovali dejavnost po končanem programu.

Za udeležence se lahko uporablja obstoječe gradivo v programu UŽU. Nekateri učitelji so izdelali učne liste za posamezne vsebine in jih posredovali ostalim kot primere dobre prakse. Sicer pa je zaželeno, da učitelj za posamezno temo in za posamezne udeležence izdeluje učne liste. Napotke za izdelavo teh učnih listov so učitelji dobili že med usposabljanjem za učitelje UŽU na ACS.

Učno gradivo mora ustrezati tem kriterijem:

- gradivo mora biti **RELEVANTNO** za izkušnje in življenje udeležencev,
- v največji možni meri naj izhaja iz **RESNIČNEGA ŽIVLJENJA**, naj ne bo simulirano,
- primerno naj bo za **ODRASLE**, s čimer poudarimo vlogo udeleženca kot odraslega.

To praktično pomeni, da uporabljamo npr. resnični denar namesto fotokopiranega, knjige za odrasle, namesto otroških, časopise in revije, ne pa slikanic in stripov za otroke, pismo pišemo resničnemu naslovniku, opravimo resničen telefonski pogovor, ne vadimo s telefoni, ki niso priključeni, itn.

II. EKSPERIMENTALNI DEL

V tem delu predstavljamo eksperimentalne izvedbe prilagojenega programa UŽU za odrasle s posebnimi potrebami, evalvacijski pristop in rezultate evalvacije.

5. IZVEDBE PROGRAMA

V skladu z načrtom raziskave in dogovorom z Republiškim zavodom za zaposlovanje, je bilo sprejeto, da se prilagojeni program eksperimentalno izpelje za 10 skupin odraslih s posebnimi potrebami. Kandidate za program so, po navodilih in priporočilu RZZ, izbrali rehabilitacijski svetovalci med absolventi osnovnih šol s prilagojenim programom, tako brezposelnimi kot tistimi, ki so že vključeni v različna delovna usposabljanja.

Na Andragoškem centru Slovenije smo določili kriterije za izbor izvajalcev in izbrali deset potencialnih izvajalcev programa. Pri izboru smo upoštevali kriterij kvalitete dotedanjih izvedb ter usposobljenost učiteljev (število in kvaliteta dotedanjih izvedb programa UŽU, izkušnje z odraslimi s posebnimi potrebami, usposabljanje na enodnevni delavnici za učitelje v prilagojenem programu UŽU).

• Časovni potek dejavnosti na projektu in podatki o izvajalcih in udeležencih

Priprave za izvajanje projekta (študij literature, izbor ekspertne skupine za prilagajanje programa in samo prilagajanje programa) so potekale oktobra in novembra 1995. Evalvacijska delavnica za učitelje v programih UŽU je bila na Andragoškem centru Slovenije, 27. oktobra 1995.

Republiški zavod za zaposlovanje je 26. oktobra 1995 območnim enotam poslal okrožnico o projektu, z navodili o izboru udeležencev programa med absolventi osnovnih šol s prilagojenim programom (Priloga 1).

Prva izvedba programa se je pričela v decembru 1995 v izvajalski organizaciji INTERES iz Kanala, zadnja skupina pa je končala program julija 1996 v podjetju INVEL v Velenju.

Preglednica prikazuje eksperimentalne izvedbe programa po območnih enotah, izvajalskih organizacijah, časovnem poteku in številu udeležencev.

Preglednica: Eksperimentalne izvedbe programa UŽU za odrasle s posebnimi potrebami po območnih enotah, izvajalskih organizacijah, časovnem poteku in številu udeležencev

Območna enota RZZ	Izvajalska organizacija	Potek programa		Št.udelež. (končali)
		od	do	
Ljubljana	SINESIS	12.2.96	30.5.96	15
Velenje	STIK Mežica	6.3.96	25.7.96	7
	INVEL Velenje	11.3.96	30.7.96	3*
Celje	ALFABET Štore	4.3.96	3.6.96	13
Nova Gorica	INTERES Kanal	7.12.95	4.4.96	7
Murska Sobota	LU Murska Sobota	23.1.96	25.4.96	10
SKUPAJ	6			55

* Izvajalska organizacija navaja podatke za 3 udeležence, absolvente OŠPP, ki so obiskovali program skupaj z drugimi odraslimi brezposelnimi udeleženci.

Program je bil izveden za sedem skupin odraslih absolventov OŠPP, program je končalo 55 udeležencev (obiskovalo ga je 59 udeležencev). Izvajalo pa ga je 6 izvajalski organizacij in 9 učiteljev.

Večina, to je 30 udeležencev, je bilo starih od 15 do 19 let, 22 udeležencev je imelo od 20 do 24 let, 25 let in več pa je imelo 7 udeležencev. V programu je bilo približno enako število fantov in deklet.

Glede na dosedanje šolanje pa se kaže tale slika:

Končana šola	Število udeležencev
manj kot OŠ	8
OŠ s prilagojenim programom	40
(izvajalci niso navedli podatkov za 11 udeležencev)	

Po delovnem statusu so bili večinoma brezposelni in niso delali. 19 udeležencev pa je bilo vključenih v delovno usposabljanje: 15 udeležencev je bilo vključenih v delovno usposabljanje v podjetju Želva v Ljubljani, program UŽU pa so obiskovali v izobraževalnem podjetju SINESIS iz Ljubljane. Štiri udeleženke so program UŽU obiskovale pri izvajalski organizaciji Stik iz Mežice in so bile vključene v delovno usposabljanje pri invalidskem podjetju v Mežici (ankete od njihovega delovnega inštruktorja nismo prejeli).

6. METODOLOGIJA EVALVACIJE

6.1 Cilji evalvacije

Z evalvacijo eksperimentalnega programa želimo ugotoviti primernost prilagojenega izobraževalnega programa UŽU za odrasle s posebnimi potrebami, ter umestnost in možnosti nadaljnega prilagajanja programa za druge kategorije invalidnih oseb brez izobrazbe. Cilji evalvacije so:

1. oceniti ustreznost vsebin in zahtevnostne ravni,
2. ugotoviti napredek udeležencev med programom,
3. oceniti primernost gradiv,
4. oceniti usposobljenost učiteljev in izvajalcev,
5. oceniti izpeljavo programa, za brezposelne in za tiste na delovnem usposabljanju,
6. preučiti smiselnost nadaljnega prilagajanja programa.

6.2 Evalvacijski pristop

V skladu z načrtom projekta je evalvacijo eksperimentalnih izvedb izpeljal Andragoški center Slovenije v sodelovanju z Republiškim zavodom za zaposlovanje.

Za izpeljavo evalvacije smo izbrali participativni model, ki ga uporabljamo tudi pri evalvaciji rednega programa UŽU (Evalvacijsko poročilo ACS, 1995). Za potrebe te evalvacije pa smo ga prilagodili. Participativni pristop pomeni, da so v proces ocenjevanja vključeni vsi partnerji

ali subjekti, ki sodelujejo/prispevajo k izpeljavi izobraževalnega programa (Vilič-Klenovšek, 1995). Metodologija je zasnovana tako, da omogoča sprotno ocenjevanje poteka programa (formativna evalvacija) in ne le končno ugotavljanje stanja (sumativna evalvacija). Sestavni del te evalvacije je tudi spremljanje udeležencev programa po določenem časovnem obdobju (do 6 mesecev) po končanem programu, vendar to ni predmet tega poročila.

Gre za kombinacijo t.i. zunanje in notranje evalvacije, pri čemer posamezni subjekti ocenjujejo sami sebe in tiste, s katerimi prihajajo v stik ali jih spremljajo. Subjekti evalvacije v našem primeru so:

- udeleženci,
- učitelji,
- rehabilitacijski svetovalci,
- delodajalci/mentorji (v primerih, ko so udeleženci na delovnem usposabljanju),
- Andragoški center Slovenije in Republiški zavod za zaposlovanje.

Andragoški center kot zunanji evalvator (skupaj z RZZ) pa spremlja in oceni izvajanje programa na osnovi kvantitativnih in kvalitativnih podatkov, ki jih zbere s pomočjo (glej priloge):

- observacij/prisostvovanja na vsaj dveh srečanjih skupine (od 5 do 10 ur na skupino od 120 ur programa),
- intervjujev z učitelji,
- anket z rehabilitacijskimi svetovalci,
- anket z udeleženci programa, in
- končnega poročila o izvedbi programa, ki ga predložijo izvajalci.

Kot zunanji evalvatorji smo torej prisostvovali izobraževalnim srečanjem skupin. Skupaj smo opravili 16 obiskov in neposredno spremljali 48 ur programa.

Poleg tega smo opravili intervju z vsemi učitelji v programu (9)⁷, anketo je izpolnilo 5 rehabilitacijskih svetovalcev, 32 udeležencev programa, 3 delodajalci (2 delovna inštruktorja in 1 vodja usposabljanja, ni pa nam vrnil ankete inštruktor iz Mežice), končna poročila o izvedbi programa pa smo dobili za vseh 7 izpeljanih skupin.

6.3 Kriteriji za evalvacijo prilagojenega programa

Kriteriji za evalvacijo programa izhajajo iz standardov in normativov za izpeljavo programa UŽU in iz prilagoditev programa za relevantno ciljno skupino. V procesu evalvacije smo opazovali in presojali program na naslednjih področjih:

- splošna ocena programa
- prisotnost udeležencev (več kot 80 %),
- izobraževanje v majhnih skupinah (do 10 udeležencev),
- izbira vsebin, primerna potrebam, izkušnjam in interesom udeležencev,
- aspiracije udeležencev po končanem programu,
- ustrezna zahtevnostna raven (primerna kognitivnim, afektivnim in psihomotoričnim spretnostim),
- individualizacija (diferenciacija) programa,

⁷ Programu UŽU po standardih izvajata dva učitelja. V eksperimentalnih izvedbah je nekaj učiteljev izvajalo več kot en program, oziroma poučevali so v več skupinah.

- spremljanje uspešnosti in napredovanja posameznega udeleženca,
- izpeljava programa po načelih določenih v programu UŽU in v prilagojenem programu (integrativnost, konkretizacija, k udeležencu usmerjen pristop),
- primernost uporabljenih gradiv,
- spoštovanje posameznika kot celostne osebnosti, poudarjanje pozitivnih zmožnosti,
- sodelovanje z RZZ in drugimi institucijami.

Predstavljamo pa tudi predloge in pobude učiteljev in rehabilitacijskih svetovalcev.

6.4 Analiza posameznih vidikov izvedbe programa

V teje predstavitvi rezultatov evalvacije bomo presojali izvedbo in uspešnost programa skozi postavljene kriterije. Podatke črpamo iz omenjenih anket, intervjuja, opazovanja in končnega poročila.

a) Splošna ocena programa

Na vprašanje *Kaj menite o programu UŽU* (Vprašanje 1), je večina (23) udeležencev odgovorila, da jim je bil program zelo všeč, devetim pa se je zdel v redu. Nihče ni dejal, da mu program ni bil všeč.

Med učitelji so prevladovali tisti, ki menijo, da je prilagojeni program primeren za ciljno skupino (9 učiteljev), eden meni, da je prekratek, nihče pa ni mnenja, da program ni primeren (Vprašanje 1).

Vseh 5 rehabilitacijskih svetovalcev meni, da je program primeren za ciljno skupino (Vprašanja 1,2 in 3). Vsi so tudi izjavili, da poznajo vsebino in cilje programa, med potekom programa pa so obiskali skupino udeležencev in se z njimi pogovarjali. Dva rehabilitacijska svetovalca sta še dodala: da ga je potrebno korigirati in prilagajati skupini in posamezniku, oziroma, da bi bilo treba prilagoditi izobrazbene cilje, saj nekateri udeleženci niso pridobili vseh pričakovanih znanj.

Iz 3 vprašalnikov, ki smo jih prejeli od delodajalcev pa smo razbrali te odgovore (Vprašanje 1,2 in 3): 1 meni, da je program primeren, pozna tudi vsebino in cilje programa, čeprav programa ni neposredno spremljal (spremljal je pogovore svojih varovancev o programu), predlaga pa več sodelovanja s podjetjem, kjer so udeleženci na usposabljanju ('podpiranje nekaterih vzorcev vedenja, naj bi vneslo v potek usposabljanja težave'). Drugi meni, da je program neprimeren in da bi bil program za to populacijo zahtevnejši; pozna pa vsebino in cilje programa, čeprav poteka programa neposredni ni spremljal. Tretji, (delovna inštruktorica v šiviljskem oddelku) pa ne pozna vsebine programa niti ciljev, programa tudi ni spremljala, zato ga v nadaljevanju ne bomo komentirali.

b) Prisotnost udeležencev

Zelo nazoren pokazatelj počutja udeležencev v programu je njihova prisotnost. Iz končnih poročil je razvidno (Vprašanje 9), da so udeleženci prisostvovali najmanj 85 odstotkov programa in največ 96 odstotkov v eni od skupin.

Tudi osip je bil zelo majhen (Vprašanja 2 in 5). Omenili smo že, da se je v program vpisalo 59 udeležencev končalo pa ga je 55. Program so pred koncem zapustili 4 udeleženci. Izvajalci med razlogi navajajo materinstvo (2 udeleženki), zaposlitev (2 udeleženca).

c) Število udeležencev v skupini

Povprečno je bilo v posameznih skupinah okoli 8 udeležencev, kot smo izvajalcem tudi priporočili (Vprašanje 4). Samo v enem primeru je bilo v skupini 12 udeležencev in tu je bilo delo učiteljev oteženo.

d) Izbira vsebin

Iz končnih poročil je razvidno (Vprašanje 24), da so učitelji poleg temeljnih vsebin branja, pisnega in ustnega sporazumevanja ter računanja v vsakdanji rabi, obravnavali številne druge vsebine, in sicer:

Vsebine	Število primerov
- kako se predstavimo, ko iščemo službo	5
- osebna higiena, zdravo življenje	4
- kako iščemo zaposlitev	3
- iskanje pomoči, moje pravice	2
- pogovarjanje v javnosti	2
- iskanje življenjskih ciljev	2
- verstva in religioznost	2

V posameznih skupinah pa so obravnavali tudi naslednje vsebine: iskanje pomoči v stiski, odnosi med partnerjema, odnosi v družini, izobraževanje, prazniki v Sloveniji, ekološko osveščanje, spolnost.

O pestrosti programa nam povejo tudi odgovori na vprašanje, *katere ustanove so udeleženci obiskali med potekom programa* (Vprašanje 23):

Ustanova	Število primerov
- pošta	7
- banka	6
- knjižnica	6
- avtobusna , železniška postaja	2

V dveh primerih so obiskali: kino predstavo, muzej, galerijo, kulturni dom, policijo, živalski vrt. V posameznih skupinah so bili še v knjižgoveznici, kopališču, fitnesu, zdravstvenem domu, bolnici, vrtnariji, likovnem salonu.

Nekatere od teh vsebin so obravnavali sami učitelji v mnogih primerih pa so na program povabili zunanje predavatelje (Vprašanje 17): zdravnike, medicinske sestre, socialne delavce, policaja, pisatelja itn.

Udeleženci so ta izbor ocenili zelo različno. Na vprašanje (št. 5), *kaj jim je bilo na programu najbolj všeč* so odgovarjali:

Število udeležencev	Vsebina, ki jim je bila všeč
13	branje, pisanje, računanje
12	igre
7	družba in pogovori
6	kino
4	piknik, izlet

Dva udeleženca sta zapisala:

'Najbolj mi je bilo všeč, ko smo šli na tržnico in potem smo pisali račune od posameznih artiklov in všeč mi je bilo računanje in sestavljanje besed.'

'Učiteljice so mi bile dobre. Naučili smo se veliko dobrih stvari, ki nam bodo prišle enkrat v življenju prav.'

Vsebine, ki jim resnično niso bile všeč (Vprašanje 6), pa so:

Število udeležencev	Vsebine, ki jim niso bile všeč
9	računanje, pisanje
2	igre

Večina udeležencev na to vprašanje ni odgovorila. Eden pa je zapisal:

'Na programu, mi ni bilo všeč to, ker smo morali pisati obnove, kadar smo kam šli.'

e) **Zahtevnostna raven**

Učitelje (Vprašanje 4) in rehabilitacijske svetovalce (Vprašanje 5) smo povprašali, na katerih področjih menijo, da so udeleženci najbolj napredovali. Preglednica prikazuje porazdelitev njihovih mnenj.

1 - mnenje učiteljev

2 - mnenje rehabilitacijskih svetovalcev

Področja	Velik napredek		Majhen napredek		Ni vidnega napredka		Ne vem	
	1	2	1	2	1	2	1	2
branje in razumevanje	2	1	6	3	0	0	1	2
pisanje	2	1	5	2	1	0	1	2
računanje	0	0	7	3	0	2	2	2
soc.stiki, komunikacija	7	5	4	0	0	0	0	0
osebnostna rast	7	3	4	2		0	2	2
poklicna orientacija	2	1	3	2	4	1	3	2
prostočasne dejavnosti		3	6		2	1	0	0
samostojnost, samozavest	5	4	5	1	1	0	0	0
informiranost	5	4	5	1	1	0	0	0
drugo: (iznajdljivost)		1	0	0	0	0	0	0

(0=odgovor ni izbran)

Iz preglednice razberemo: učitelji menijo, da so velik napredek udeleženci dosegli na področju socialnih stikov, osebnostne rasti, samostojnosti, samozavesti. Odgovori rehabilitacijskih svetovalcev so precej podobni. Oboji tudi menijo, da večjega napredka ni v kognitivnih spretnostih (pisanje, branje, računanje).

Inštruktorja sta pri svojih varovancih ugotovila velik napredek pri samozavesti in osebnostni rasti, na vseh ostalih področjih pa ugotavljata, da ni bilo napredka.

Na področju kognitivnih spretnosti so učitelji ugotovili majhen napredek, prav tako rehabilitacijski svetovalci. Majhen napredek vidijo učitelji tudi na področju prostočasnih dejavnosti, samostojnosti, samozavesti in informiranosti (tu se njihovi odgovori kumulirajo).

Učitelji so pri udeležencih ugotovili majhen napredek ali pa celo ne vidijo napredka na področju oblikovanja poklicnih ciljev. Tu le en rehabilitacijski svetovalec ni ugotovil vidnega napredka, dva pa sta odgovorila z 'ne vem'. Rehabilitacijski svetovalci so sicer pogosteje odgovarjali z ne vem kot učitelji.

Zanimivi so bili tudi odgovori na vprašanje, *kaj je najpomembnejši dosežek udeležencev* (Vprašanje 3), *ki so končali program*. Nekaj teh individualnih mnenj učiteljev navajamo:

- postali so skupina, želijo si srečanj tudi po končanem programu, čeprav je večina že vključena v delovno usposabljanje,
- izgubili so strah pred računanjem,
- dosežki so vidni pri posameznikih: Zvonetovo pisanje, Markovo računanje itn.,
- motiviranost za nadaljnje usposabljanje,
- izgubili so strah pred javnim govorjenjem,
- samozavest in socializacija,
- spoznali so, da niso od vseh pozabljeni in prepuščeni sami sebi.

Najpomembnejše dosežke skupine udeležencev so presojali tudi rehabilitacijski svetovalci in povedali:

- radi so obiskovali program
- prevzemali in izpolnjevali so neke obveznosti,
- pogovarjali so se in razmišljali o zaposlitvenih možnostih,
- samopotrjevali so se z dosežki,
- pridobili so nekatera uporabna znanja za življenje,
- iznajdljivost v vsakodnevnih situacijah,
- socializacija, komunikacija, večje znanje v okolju,
- uspeh v osebni rasti udeležencev,
- vzbuditev interesa za usposabljanje in zaposlitev,

Inštruktorja pa menita, da so udeleženci:

- pridobili večjo samozavest, vendar na nepravilen način,
- manjša prilagodljivost,
- večje zavedanje glede pravic, manj za dolžnosti,
- pridobili niso ničesar.

f) Individualizacija / diferenciacija

Informacijo o tem ali učitelji prilagajajo program posameznemu udeležencu smo skušali dobiti s vprašanjem iz končnega poročila: *Kaj od tega velja za vas (Vprašanje 33)?*

1. *Ob vstopu v program ugotovim, kakšno je poprejšnje znanje in kakšni so interesi udeleženca, skupaj narediva okvirni program dela, ki ga sproti preverjava in dopolnjujeva (4 učitelji).*
2. *Sproti ugotavljam luknje v znanju pri udeležencih in težavnost prilagajam (7 učiteljev).*
3. *Učno snov obravnavam po predpisanem programu (1 učitelj).*

Večina učiteljev torej prilagaja program sposobnostim, znanju in interesom posameznih udeležencev. En sam učitelj se za to ne zmeni.

g) Spremljanje uspešnosti

Učitelji na različne načine spremljajo napredovanje in uspešnost udeležencev. Na vprašanje kako spremljajo uspešnost udeležencev, so odgovorili:

Način spremljanja	Število
testiranje (lastni testi)	1
testiranje (testi ACS)	0
samoevalvacija udeležencev	5
spraševanje	4
pregledovanje in ocenjevanje izdelkov	6
drugo	3
(spremljanje pri samostojnem in skupinskem delu, pisna ocena učitelja)	

Učitelji povečini ne uporabljajo klasičnih metod ocenjevanja. Razveseljivo je, da spodbujajo udeležence k samoevalvaciji in uporabljajo druge metode ocenjevanja (spraševanje in pregledovanje izdelkov).

Učitelji tudi navajajo (Vprašanje 32), da skupaj z udeleženci ugotavljajo napredek (5 učiteljev), le en učitelj je zapisal, da uspešnost ocenjuje sam. Ta napredek tudi zabeleži (Vprašanje 34); na vsakem srečanju 2 učitelja, v določenih časovnih obdobjih pa 6 učiteljev (naprimer na vsakih 4 ali 5 srečanj, vsakih 14 dni, ob začetku in koncu posameznih sklopov).

Učitelji po večini (7 učiteljev) te zapiske delajo sami (Vprašanje 35), le trije učitelji skupaj z udeleženci. Pri 6 učiteljih udeleženci nimajo vpogleda v te zapiske (pri 2 učiteljih se o tem pogovorijo), pri 4 učiteljih pa udeleženci imajo vpogled v zapiske, čeprav ne v vse (Vprašanje 36).

h) Načela izpeljave programa

Nekatera načela izpeljave programa, opisana v prvem delu poročila kot konkretizacija, aktivno delo udeležencev itn. smo ugotavljali s pomočjo odgovorov na vprašanja o uporabljenih učnih pripomočkih (Vprašanja 28) in metod učenja (Vprašanje 21) iz končnega poročila:

Učitelji uporabljajo tele učne pripomočke:

Pripomočki	Število primerov
skice, sheme, grafikoni, ponazorila	7
vizualni (diapozitivi, grafoskop, film)	4
audio (kasete, plošče, radio)	3
audiovizualna (video, televizija)	2
računalnik	3
drugo	2
(igre za urjenje besednega zaklada, dnevni tisk)	

Učitelji povečini uporabljajo pripomočke kot so skice, grafikoni, ponazorila pri obravnavi posameznih vsebin. Pogosto pa uporabijo tudi druga sredstva za povečanje učinkovitosti pouka ali popestritev kot so audiovizualna tehnična sredstva, pa tudi računalnik.

Uporaba metod učenja pa kaže tole sliko:

Učne metode	Koliko časa uporablja katero (v %)
predavanje, razlaga	11
pogovor, diskusija	26
zapisovanje po nareku	1
skupinsko delo, krožek, delo v parih	23
nastopi udeležencev	1
ogledi zunaj vaše ustanove	20
svetovanje, konzultacija	2
izobraževanje s pisnimi viri	3
metoda igranja vlog	7
izobraževanje po medijih	6
organizirano samoizobraževanje	0
drugo	

Učitelji najpogosteje uporabljajo metode pogovora in diskusije, skupinskega dela in dela v parih, ter ogledov zunaj ustanove. Metoda predavanja in razlage v manjši meri tudi izstopa izmed ostalih metod.

i) Ustreznost uporabljenih gradiv

Uporabljena učna gradiva so učitelji opisali v končnem poročilu.

Temeljno gradivo (Vprašanje 25 in 27), ki so ga uporabljali udeleženci in so ga razvili učitelji sami, je zajemalo:

Gradivo	Število primerov
lastni učni listi	4
gradivo ZLUS (za redni UŽU)	1
članki iz časopisja	2
odlomki literarnih del	3

Spodbudno je, da učitelji pretežno izdelujejo učne liste in prinašajo različne članke. Pripravljeno gradivo ZLUS se uporablja le v enem primeru.

Temeljno gradivo za učitelje (Vprašanje 26) je zelo raznovrstno. Obsega različne učbenike za slovenski jezik in matematiko, priročnike, časopisne članke, gradivo iz usposabljanja učiteljev na ACS in v manjši meri tudi gradivo ZLUS.

j) Aspiracije udeležencev po končanem programu

Aspiracije udeležencev po končanem programu smo ugotavljali s pomočjo vprašanja 13 v končnem poročilu. Aspiracije udeležencev so učitelji razvrstili takole:

Vrsta dejavnosti	Število udeležencev
nadaljevali izobraževanje (v programih USO pomožni natakar in pomožni kuhar, dokončanje osnovne šole)	9
iskali zaposlitev	28
vključevanje v prostočasne dejavnosti (slikanje na svilo, računalniški tečaj, tuj jezik, kuhanje, tenis)	5
enako kot pred vključitvijo v program	20
drugo	7
(vključitev v delovno usposabljanje, vključitev v varstveno delovni center)	

Velika večina udeležencev bo po končanem programu iskala zaposlitev. Pri modaliteti 'enako kot pred vključitvijo v program' gre tolikšno število udeležencev na račun tistih udeležencev, ki so bili v času poteka eksperimentalnega programa vključeni tudi v delovno usposabljanje (19 udeležencev).

Tudi udeležence smo v anketi vprašali po njihovih željah v zvezi z izobraževanjem.

- 26 udeležencev si še naprej želi obiskovati tak program, 6 pa ne (Vprašanje 2).
- 21 bi mogoče obiskovalo še kakšen drug program, 11 pa tega ne želi (Vprašanje 3).

Če pa bi se že vključili v kakšen program, potem bi to bilo (Vprašanje 4):

- prva izbira: kvačkanje, kuhanje, računalništvo, šport, UŽU, natak, tekstilni program, mehanik, tečaj slikanja, tuj jezik.
- druga izbira: čistilka, avtomehanik, raziskovanje, telefonist, mizar.

k) Sodelovanje z institucijami

Pri tem mislimo predvsem na sodelovanje z Območnimi enotami RZZ, iz katerih so bili udeleženci tudi izbrani. V vseh skupinah je bil na vsaj enem od srečanj prisoten rehabilitacijski svetovalec (Vprašanje 17). Cilj srečanja je bil predstaviti možnosti izobraževanja, usposabljanja in zaposlovanja v okolju, določiti (ob pomoči in informacijah učitelja o posameznemu udeležencu) za posameznega udeleženca optimalni cilj po končanem programu.

Sodelovanja z drugimi institucijami ni bilo, če izločimo obisk knjižnice, muzeja itn, kar je že opisano v (črki d).

l) Usposobljenost in motiviranost učiteljev

Usposobljenost učiteljev lahko presojamo s pomočjo številnih vprašanj, ki smo jih obdelovali do sedaj. Tu želimo predstaviti stališča učiteljev o lastni usposobljenosti ter o pripravljenosti še nadalje poučevati v tem programu.

Na vprašanje *Ali menite, da ste dovolj usposobljeni za izpeljavo obstoječega programa* (Vprašanje 2), jih je 7 odgovorilo pritrdilno, da so dovolj usposobljeni. Dva pa menita, da še nista dovolj usposobljena.

Na vprašanje *Ali želite še naprej poučevati v tem programu* (Vprašanje 7), je ravno tako 7 učiteljev pritrdilo, 1 učitelj ni odgovoril, 1 pa ne želi več poučevati te ciljne skupine, ker meni, da ni uspel z udeleženci vzpostaviti stika.

m) Smiselnost nadaljnega izvajanja prilagojenega programa UŽU za odrasle s posebnimi potrebami

Učitelje (Vprašanje 5) in rehabilitacijske svetovalce (Vprašanje 7) smo prosili, da povedo ali bi bilo potrebno tudi v prihodnje vključevati absolvente osnovnih šol s prilagojenimi programi v ta program. Povedati so morali tri spodbude, ki podpirajo in tri ovire, ki preprečujejo njihovo vključevanje.

Med spodbudami, ki podpirajo njihovo vključevanje v ta program, so našli naslednje: (učitelji)

- udeležence spodbudimo k samostojnemu iskanju zaposlitve
- s komunikacijo v skupini jim pomagamo k lažjemu vzpostavljanju socialnih stikov,
- premagovanje občutka manjvrednosti,
- udeleženci sami začnejo razmišljati o možnostih zaposlitve,
- dvig samozavesti (izobražujem se, to ni kar tako),
- občutek dobijo, da se tudi zanje v družbi nekaj stori,
- stik z 'normalnimi' (kino, muzej)
- popestritev njihovega vsakdanjika,

- spodbujanje razmišljanja,
- po zaključeni OŠ so največkrat prepuščeni družini in ulici,
- dobijo občutek dolžnosti,
- delno se poveča možnost, da se nekje zaposlijo, socializirajo.
- obnovijo osnovne vzorce komuniciranja,
- obnova bralnih, pisnih in računskih spretnosti za vsakdanjo rabo,
- zadoščena potreba po druženju z vrstniki s sorodnimi interesi,
- majhne možnosti izobraževanja za to populacijo,
- program je vsebinsko povsem možno prilagoditi interesom in potrebam ciljne skupine,
- dvig splošne razgledanosti in informiranosti,
- znanje povežejo z uporabo v vsakdanjem življenju,
- sicer redkim, pa vendarle lahko nekaterim v programu 'prebudimo' poklicne interese.

(rehabilitacijski svetovalci)

- pridobijo nekatera uporabna znanja za življenje,
- prevzemajo in izpolnjujejo nekatere obveznosti,
- mnenje o tem, kako udeleženec sodeluje pri programu, je pomembno tudi pri iskanju delovnega mesta,
- iznajdlivost v vsakodnevni situacijah,
- dvig samozavesti,
- izboljšanje medosebne komunikacije,
- dostop do informacij (možnosti),
- socializacija,
- razširitev osnovnih življenjskih vedenj,
- osebna rast,
- socialni stiki in komunikacija,
- trenutno je v slovenskem prostoru premalo programov namenjenih tej populaciji, zato je vsak tovrsten program dobrodošel,
- vzpodbuditev interesa za usposabljanje in zaposlitev.

(inštruktorji)

- soočijo se z drugačnim načinom predavanja oz. izobraževanja,
- nekateri morda izgubijo strah - odpor do šole,
- nekateri so morda le zapolnili kakšno luknjo v svojem znanju.

Kot ovire, povezane s programom UŽU, pa so navedli:

(učitelji)

- problem vstopne animacije,
- ne vključevanje - slabše vključevanje institucij, ki jim je tovrstna populacija skrb,
- večina se je v zvezi z računanjem že naučila, kar se lahko.

Rehabilitacijski svetovalci niso napisali niti ene ovire za nadaljnje vključevanje odraslih s posebnimi potrebami v ta program!

(inštruktorji)

- na površje pridejo posameznikove pomanjkljivosti - zasmehovanje,
- posamezniki so dobili podporo v negativnih yzorcih vedenja, onemogočen je bil nemoten potek usposabljanja,
- udeleženci so nazadovali pri delu, v mislih so imeli le proste ure zaradi programa UŽU,

- na usposabljanju izgubijo veliko ur, brez pravega napredka.

Rehabilitacijski svetovalci in inštruktorji so odgovarjali še na vprašanje *Ali menite, da so zaposlitvene možnosti (oziroma možnosti za izobraževanje in usposabljanje) za to ciljno skupino po končanem programu:*

Možnosti	Reh. svetovalci	Inštruktorji
boljše kot pred vključitvijo v program	5	0
enake	0	2

komentar:

rehabilitacijski svetovalec

- boljše kot pred vključitvijo v program, vendar ob nadaljnjem sistematičnem vodenju

Inštruktor

- veliko jih meni, da so veliko od tega že obvladali, na začetku so bili nezadovoljni - češ 'samo igrakanje', glede usposabljanja ni nobenega napredka in zaposlitvene možnosti se v nobenem primeru niso izboljšale.

Tako učitelji (Vprašanje 6) kot rehabilitacijski svetovalci (Vprašanje 8) so odgovarjali na vprašanje *Kaj, bi morali še zagotoviti za vključevanje odraslih s posebnimi potrebami v ta program?*

	Število odgovorov	
	Učitelji	Reh. svetovalci
dodatno usposabljanje učiteljev	8	*
nadaljnjo prilagoditev programa	3	4
sodelovanje RZZ	8	3
sodelovanje CSD	9	3
sodelovanje OŠPP	9	3
sodelovanje staršev	6	1
sodelovanje invalidskih društev	6	2
drugo: (glej nadaljevanje)		

* Niso odgovarjali na to vprašanje.

Učitelji so imeli še nekaj dodatnih predlogov poleg obstoječih modalitet. Zagotoviti bi morali še:

- daljši program UŽU,
- vzpostaviti sodelovanje z delodajalci, ki bi jih bili pripravljeni vključiti v delo ali usposabljanje,
- sodelovanje s prostovoljskimi ali dobrodelnimi organizacijami,

Nekaj dodatnih predlogov so povedali tudi rehabilitacijski svetovalci:

- pri nadaljnjem prilagajanju programa bi bilo potrebno vključiti tudi defektologe,
- zagotoviti bi bilo treba sodelovanje izobraževalnih institucij,
- razmišljati tudi o drugih/novih programih za to ciljno populacijo, ker v regiji (Murska Sobota) za njih obstajata le dva prilagojena programa.

Rehabilitacijske svetovalce smo vprašali, v kakšne programe izobraževanja in usposabljanja so odrasle s posebnimi potrebami vključevali do sedaj (Vprašanje 10). Napisali so tele programe:

- Izobraževalni program 'Gospodinjska turistična dela'
- Programi USO - gostinstvo,
- Kovnica znanja in zaposlovanja,
- Usposabljanje z delom (delo v kuhinji, pralnici, čiščenje, zidarska dela),
- prilagojen program 'Uspešna pot do zaposlitve',
- prilagojen program za pomožne kuharje,
- usposabljanje na Centru za rehabilitacijo v Celju,
- delovni preizkus na VDC-jih,
- javna dela,
- tečaji pri ljudski univerzi: šiviljski tečaj,
- usposabljanje v varstveno delovnih centrih,
- osnovna šola za odrasle.

Za lažje nadaljnje načrtovanje programa nas je tudi zanimalo, kakšna je njihova ocena števila odraslih brezposelnih absolventov OŠPP v njihovi območni enoti (Vprašanje 9):

Območna enota	Št.brezpos.absolventov OŠPP
Murska Sobota	187
Velenje	ne vedo!
Celje	93
Ljubljana	250-300
Nova Gorica	34
Skupaj	564 (do 614)

III. SINTEZA

7. ZAKLJUČKI

Rezultate povzemamo posebej za vsebino programa in izvedbo, udeležence, učitelje.

• Program

1. Splošna ocena prilagojenega programa UŽU za odrasle s posebnimi potrebami, ki so jo izrazili učitelji, rehabilitacijski svetovalci in inštruktorji je, da je primeren za izbrano ciljno skupino. Potrebno pa bi ga bilo še dodelati na osnovi izkušenj eksperimentalnih izvedb.

2. Nadaljnje prilagajanje in vključevanje odraslih s posebnimi potrebami v ta program se kaže ne le kot smiselno temveč potrebno. Tako učitelji kot rehabilitacijski svetovalci navajajo številne spodbude (glej črko m) in pozitivne učinke programa na izbrano ciljno skupino na različnih področjih. Te bi lahko razdelili na področje kognitivnih dosežkov (obnova bralnih, pisnih in računskih spretnosti za vsakdanjo rabo, dvig splošne razgledanosti), področje osebnih dosežkov (samozavest, premagovanje občutka manjvrednosti), področje socialno-ekonomskih dosežkov (večje možnosti za zaposlitev) in področje socialnih dosežkov (izboljšanje medosebne komunikacije, socialni stiki, stik z 'normalnimi').

Rehabilitacijski svetovalci niso navedli niti ene ovire za vključevanje teh odraslih v program UŽU, po njihovem mnenju so boljše tudi zaposlitvene možnosti, ob nadaljnjem sistematičnem vodenju.

Mnenje inštruktorjev je nasprotujoče (glej t. 3). Zato je težko primerjati učinek programa na relevantno skupino na delovnem usposabljanju in na druge brezposelne odrasle s posebnimi potrebami, ki so se vključili v program. Preprosto zato, ker je bilo mnenje rehabilitacijskega svetovalca in obeh učiteljev za isto skupino povsem pozitivno. Obstoječa metodologija pa ne omogoča poglobljene presoje.

2. Komentar, da je bil program premalo zahteven za ciljno skupino oz. da udeleženci niso pridobili vseh pričakovanih znanj bi bilo treba podrobneje raziskati.

Program obsega 120 ur in po naših ocenah (opazovanje) so učitelji dosegli optimalne rezultate v posameznih skupinah; iz drugih izkušenj (osnovna šola s prilagojenim programom) pri delu s to ciljno skupino vemo, da nekatera 'znanja in spretnosti' hitro pozabijo, če jih ne uporabljajo (deljenje, poštrevanko, merske enote, pravopisna pravila). Nekateri pa nikoli ne osvojijo teh spretnosti (glej prilogo 3, fotokopije nekaterih odgovorov iz Ankete za udeležence).

3. Pri oceni nekaterih drugih elementov programa, kot na primer, kaj je najpomembnejši dosežek udeležencev, oziroma na katerem področju (črka e), pa naletimo na diametralno nasprotna mnenja učiteljev in rehabilitacijskih svetovalcev na eni strani in inštruktorjev na drugi strani. Prvi vidijo velik ali vsaj majhen napredek na področju kognitivnih, psihomotoričnih in afektivnih spretnosti. Slednji pa ne vidijo skorajda nobenega napredka, pa še to ocenjujejo kot negativen dosežek ('večja samozavest, vendar na nepravilen način', večje zavedanje pravic, manj za dolžnosti, podpiranje negativnega vedenja', udeleženci so nazadovali pri delu, mislili so samo na proste ure zaradi programa užu'). Takšno nasprotno mnenje nas je presenetilo in odprlo številna vprašanja:

- Ali inštruktorji dovolj poznajo vsebino, cilje in potek programa? Učitelji so jim namreč program predstavili, ravno tako svetovalci iz Republiškega zavoda za zaposlovanje. Na učne ure pa jih nismo vabili namenoma, ker smo želeli dobiti nevtralna mnenja.

- Ali je mogoče, da bi učitelji spodbujali negativno vedenje pri udeležencih? Ali so pogovori o pravicah iz naslova invalidnosti, položaj in razmere na delovnem mestu, položaj invalidov v družbi, odnosi nadrejeni - podrejeni, odnosi med sodelavci teme, ki spodbujajo negativne vzorce vedenja? Ali ni to samo priložnost, da so udeleženci povedali, kaj jih bremeni in s čim niso zadovoljni? Postavlja se tudi vprašanje ali imajo inštruktorji primerno znanje za delo s to ciljno skupino?

- Ali stališče 'mislili so samo na proste ure zaradi programa UŽU' ne kaže tudi na to, da so se na programu dobro počutili, kar kaže tudi to, da so na program redno hodili dvakrat na teden, takoj po končanem delu? Na naših obiskih so se pritoževali, da jih inštruktorji ne pustijo 'niti minute pred tretjo uro' in da jim je naporno še štiri ure sedeti na UŽU-ju, zgodilo se je tudi, da so zamujali, ker so morali prej končati delo.

Postavlja se tudi vprašanje, ali jim s takim odnosom pravzaprav ne odrekamo pravice do izobraževanja (RZZ je pokrival stroške njihovega usposabljanja in izobraževanja)? Ali invalidi nimajo enakih pravic kot drugi zaposleni? Ali jim s tem ne odrekamo tudi njihovega statusa odraslih oseb? Ali se le potrjuje mnenje, da imajo delodajalci do invalidov povečini slab odnos? Kdo pri nas raziskuje položaj odraslih s posebnimi potrebami na delovnih mestih?

Vsekakor ostajajo ta vprašanja odprta in bi zahtevala nadaljnje raziskovanje.

4. Nenazadnje kažejo tudi na to, da bi bilo treba v prihodnjih izvedbah programa, tesneje sodelovati z delodajalci (invalidskimi podjetji) in tudi z drugimi partnerji (črka m); območnimi zavodi za zaposlovanje, centri za socialno delo, osnovnimi šolami s prilagojenim programom, pa tudi s starši in invalidskimi društvi. To so vse potencialne formalne in neformalne socialne mreže s katerimi se izobraževanje v programu UŽU povezuje. Eden najpomembnejših ciljev programa UŽU je, da udeležence usposablja za delovanje in izkoriščanje teh mrež za izboljšanje svojega družbenega položaja in preprečevanje marginalizacije in socialne izključenosti. Kakšna naj bi bila vloga posameznih mrež?

Sodelovanje z RZZ (obiski Rehabilitacijskih svetovalcev na programu) se je izkazalo za izjemno koristno, saj so na teh srečanjih naredili načrt za posameznega udeleženca, kaj bo delal po končanem programu. Učitelji pa so rehabilitacijskim svetovalcem dali pisno mnenje o sodelovanju vsakega udeleženca na programu UŽU. To sodelovanje je treba ohraniti in ga seveda intenzivirati.

Formalno sodelovanje s centri za socialno delo kaže vspostavljanje v posameznih primerih (težke socialne razmere), ko bi se po tem pokazala potreba. Vsekakor pa učitelji ob obravnavi pravic iz naslova invalidnosti omenjajo tudi vlogo CSD.

Predlagano sodelovanje z osnovnimi šolami je smiselno, predvsem v primerih, ko imajo udeleženci kombinirane motnje in bi bilo potrebno k sodelovanju povabiti defektologa. V eni od skupin je dva meseca sodelovala/asistirala defektologinja. Učitelji so to pomoč ocenili kot zelo koristno.

Sodelovanje s starši se v eksperimentalni fazi ni obneslo. Pokazalo pa se je nekaj drugega; v primerih, ko so starši doma spremljali delo udeleženca in mu pomagali pri reševanju nalog, so bili ti udeleženci mnogo uspešnejši in vestnejši (odvisno seveda od njihovih zmožnosti). Zato bi kazalo učitelje v prihodnje spodbujati, da v primerih, kjer je možno, to sodelovanje vzpostavijo.

Sodelovanje z invalidskimi društvi bi kazalo vzpostaviti, če se bodo v program vključevali tudi invalidi drugih kategorij. Zanimiv je predlog učitelja, naj bi pritegnili prostovoljska in dobrodelna združenja (tudi cerkvene organizacije). Predlog kaže preučiti, posebej v primerih, ko so odrasli s posebnimi potrebami v večji meri nesamostojni, nimajo urejenih družinskih razmer in bi potrebovali kontinuirano in trajno pomoč za samostojno življenje. V tujini so take oblike pomoči zelo običajne.

Sodelovanje z zaposlovalci se kaže kot nujno, posebej v primerih, ko bi jih bili pripravljeni vključiti v delo in usposabljanje. Delodajalca bi morali informirati o posameznikovih potencialih in ne le o omejitvah. Ravno tako bi moral biti učitelj seznanjen z vrsto dela posameznega udeleženca in glede na to pripraviti individualiziran program. V našem primeru so učitelji in rehabilitacijski svetovalec obiskali invalidsko podjetje, kjer so bili udeleženci vključeni v delovno usposabljanje. V prihodnje bi kazalo učitelju dati možnost, da se predhodno seznani z delovnimi nalogami udeležencev usposabljanja in program temu primerno prilagodi.

5. Tudi podatki o številu odraslih s posebnimi potrebami na posamezni območni enoti (črka m), kažejo na to, da veliko število teh odraslih ostaja na zavodih za zaposlovanje in bi jih bilo treba posebej obravnavati. Odgovor iz ene območne enote, da ne vedo kolikšno število teh oseb je prijavljenih na njihovi območni enoti, je zaskrbljujoče. Kako lahko načrtujemo politiko in ukrepe za reševanje problematike brezposelnosti in marginaliziranosti teh ljudi, če ne vemo, koliko jih sploh je.

• Izvedba

6. Na osnovi spremljanja programa na evalvacijskih obiskih in podatkov iz anket lahko zaključimo, da so učitelji pri izvedbi programa upoštevali navodila in priporočila za izpeljavo prilagojenega programa UŽU in tudi splošna načela izpeljave programa UŽU, kar je nedvomno prispevalo k uspešnim izpeljavam programov.

7. Delo je potekalo v majhnih skupinah, kar je učiteljem omogočalo, da so spoznali zmožnosti in interese posameznih udeležencev in jim program sproti prilagajali. To je tudi omogočalo, da je delo potekalo v sproščenem vzdušju, spodbudnem za učenje.

8. Uporaba številnih učnih pripomočkov nakazuje na to, da so učitelji upoštevali načelo konkretizacije pri obravnavi, ter načelo izkušenskega učenja, saj kot najpogostejšo metodo učenja navajajo pogovor ali diskusijo, skupinsko delo ali krožek ter ogled zunaj ustanove. Vendar pa so nekateri učitelji, kot smo videli na naših obiskih, uporabljali pripomočke, skice in ponazorila, ki sodijo bolj v otroški svet (kljub temu, da so bili udeleženci relativno mladi; tudi tako mladi so brezposelni, torej vrženi v svet odraslih).

9. Obravnavane vsebine so relevantne za življenje in interese udeležencev. Izbira vsebin kaže na to, da program UŽU presega zgolj izobraževalne cilje in udeležence usposablja za doseganje drugih življenjskih ciljev po končanem programu UŽU.

10. Učno gradivo v obliki učnih listov so učitelji izbirali in pripravljali sproti, diferencirano. Nekaj teh gradiv smo že zbrali in jih bomo posredovali drugim učiteljem. Pokazala pa se je potreba po nekih splošnih napotkih za pripravo učnih listov in gradiva za to ciljno skupino, ki bi učiteljem omogočala kvalitetno in metodično ustrezno sestavljanje gradiv.

• Udeleženci

11. Skupine udeležencev in udeleženci med seboj so bili zelo različni po sposobnostih, socialnih razmerah v katerih živijo, znanju, izkušnjah in interesih. Nismo posebej raziskovali socialnih razmer, vendar smo izluščili iz pogovorov z učitelji in udeleženci samimi, da prihaja večina iz slabih socialnih okoliščin, razbitih družin, kjer je velikokrat doma revščina, nasilje in alkoholizem. To je področje, ki bi ga bilo potrebno v bodočih izvedbah podrobno raziskati.

12. Gre večinoma za zelo mlade odrasle (večina je starih od 15 do 19 oziroma od 15 do 24 let). Po končani osnovni šoli s prilagojenim programom (ali šolski obveznosti) so se pojavili na zavodu za zaposlovanje in tam obstali, brez poklica in delovnih izkušenj in nezmožni, da bi si sami poiskali službo ali delo. Kopičijo se razočaranja, nesamozavest in občutek, da za njih ni rešitve. V programu UŽU so prišli v skupino ljudi s podobnimi problemi in občutki nemoči. Toda tu so bili sprejeti kot odrasli in enakopravni. Pogovarjali so se o svojih problemih in življenjskih ciljih in skupaj z učitelji in svetovalci iskali rešitve zanje.

13. Razveseljivo je to, da udeleženci navajajo številne dejavnosti in poklice, ki bi jih želeli opravljati v življenju; naloga učitelja v programu in rehabilitacijskega svetovalca je bila, da skupaj s posameznim udeležencem ugotovita, koliko so te želje realne, in naredita načrt za njihovo uresničitev. To se je v večini primerov tudi zgodilo. Prilagojeni program UŽU seveda ne nadomešča sedanjega poklicnega usmerjanja, ki ga izvajajo šolske svetovalne službe, svetovalci na zavodih za zaposlovanje, zdravstvena služba itn.. V eksperimentalnih izvedbah se je pokazala kot priložnost in pomoč v primerih, ko je bilo prvo poklicno usmerjanje neuspešno in so invalidi postali brezposelni, do naslednje obravnave pa nikoli ni prišlo. Mnenja smo, da je eden od pomembnih rezultatov teh eksperimentalnih izvedb prav ponovni pretres interesov in možnosti za posameznega udeleženca, s tem so se odprle nove možnosti in znova pognalo 'kolesje' raznih služb za razrešitev posameznikovega položaja.

• Učitelji

14. Delo učiteljev smo deloma že zajeli v izvedbi programa. Spodbudno je, da želi večina še naprej poučevati v tej skupini odraslih in da se ocenjujejo kot dobro usposobljene za izpeljavo programa. Menimo, da so ob tej prvi izpeljavi dobili dobre izkušnje, ki bi jih morali izmenjati med seboj. Zdaj ob koncu projekta bi bilo potrebno izpeljati evalvacijsko delavnico za učitelje, katere cilj bi bil izmenjava izkušenj in razširitev nekaterih posebnih znanj, potrebnih za poučevanje, ter nadaljnje informiranje učiteljev o njihovih poklicnih in

izobraževalnih možnostih. Na to delavnico bi bilo treba povabiti tudi rehabilitacijske svetovalce in delodajalce (inštruktorje).

8. PREDLOGI

• Na ravni izvajanja programa

1. Priporočamo nadaljnje vključevanje brezposelnih odraslih s posebnimi potrebami v prilagojeni program UŽU. Program tem odraslim omogoča obnavljanje ali pridobivanje temeljnih spretnosti (branje, pisanje, računanje, socialna komunikacija), psihosocialno rehabilitacijo, jih motivira za izobraževanje in delo. Predstavlja eno od možnih socialnih mrež, ki omogočajo, da so udeleženci aktivni, prevzemajo odgovornost za svoj nastali položaj in zanj iščejo rešitve.
2. Za vključevanje tistih odraslih s posebnimi potrebami, ki so že vključeni v delovno usposabljanje bi bilo potrebno dvoje:
 - učitelji bi morali natančno preučiti vrsto dela in iz teh izpeljati potrebe za načrtovanje programa in izdelati načrt za posameznega udeleženca.
 - se dogovoriti z Republiškim zavodom in delodajalci, da imajo udeleženci v času usposabljanja tudi nekaj prostih ur za izobraževanje.
3. Prilagojeni program UŽU je edini splošnoizobraževalni program, ki zapolnjuje pomanjkljive socialne spretnosti in razvija tiste spretnosti in strategije, ki odraslemu pomagajo pri vključevanju v življenje in delo (je tudi edini splošnoizobraževalni program za ciljno skupino sploh). Zato priporočamo vključevanje tudi drugih kategorij invalidov v ta program. V tem primeru ga je treba, podobno kot za odrasle s posebnimi potrebami, prilagoditi z vidika potreb posamezne ciljne skupine.
4. Obstoječi program bi bilo treba dopolniti z vsebinami, ki so se pojavile ob eksperimentalnih izvedbah.
5. Za učitelje, rehabilitacijske svetovalce in delodajalce je treba organizirati evalvacijsko in izobraževalno delavnico. Izpeljavo delavnice načrtujemo v drugi polovici januarja 1997. Take delavnice bi morali učitelji imeti vsaj enkrat letno.
6. Izdelati bi bilo potrebno priročnik za učitelje v prilagojenem programu UŽU. Del gradiva bo nastal iz tega Raziskovalnega poročila, del pa iz gradiv in učnih listov, ki so jih izdelali učitelji, kot primere metodičnih prijemov in primere dobre prakse. Gradivo bi bilo pripravljeno do pomladi 1997.
7. Za udeležence, ki so končali usposabljanje v programu UŽU, bi bilo potrebno po določenem časovnem obdobju ugotoviti, kaj se z njimi dogaja. Ti podatki nam bodo dali celovitejšo sliko o učinkih programa UŽU za to ciljno skupino.

• **Predlogi za urejanje položaja odraslih s posebnimi potrebami na državni ravni**

Glede na veliko število brezposelnih invalidov vseh kategorij in njihovo nizko izobrazbo je nujno potrebno na državni ravni sprejeti ukrepe, ki bodo spodbudili delodajalce za zaposlovanje invalidov pod splošnimi in posebnimi pogoji in invalide, da se bodo vključevali v izobraževanje in v programe poklicne rehabilitacije oziroma vpeljati nove izobraževalne možnosti za vse kategorije invalidov. S temi ukrepi je treba preprečiti, da bi bile nekatere skupine invalidov, tu mislimo na odrasle s posebnimi potrebami, izločene iz zaposlovanja zaradi vrste prizadetosti. Zagotoviti je treba, da bi bili invalidi prisotni v strukturi aktivnega prebivalstva približno enako kot so zastopani v celotnem prebivalstvu.

8. Rezultate te raziskave bi morali upoštevati pri pripravi Nacionalnega programa usposabljanja in zaposlovanja invalidov (v pripravi do srede prihodnjega leta).

9. Sedanja zakonodaja, ki sicer že predvideva vrsto ukrepov za usposabljanje in zaposlovanje invalidnih oseb (poglavje 2.3), je potrebno prenoviti, saj je bila sprejeta še med tako imenovano polno zaposlenostjo in jo prilagoditi gospodarskim tokovom, stopnji tehnološkega razvoja in jo uskladiti z mednarodnimi standardi.

- eden izmed nujnih ukrepov je kvotno zaposlovanje, ki je že v pripravi,
- razvijanje novih oblik zaposlovanja kot so invalidska podjetja, spodbujanje dela na domu, javna dela, socialna podjetja: razvoj novih oblik zaposlovanja odpira nove možnosti prav za odrasle s posebnimi potrebami,
- obenem je treba zagotoviti kontrolo nad zaposlovanjem, odpuščanjem in pogoji dela, v katerih delajo posamezne skupine invalidov.

10. Razvijati je treba različne programe poklicne rehabilitacije in s tem različnim skupinam invalidov povečevati možnost izbire. Pri razvoju teh programov bi morali upoštevati načela in značilnosti izobraževanja odraslih, prav tako pa tudi spoznanja in izkušnje iz izvajanja programa Usposabljanje za življenjsko uspešnost.

11. Program UŽU bi morali uvajati kot motivacijski program in program psihosocialne rehabilitacije za dolgotrajno brezposelne in manj izobražene skupine invalidov in tudi kot splošnoizobraževalni del poklicne rehabilitacije in delovnega usposabljanja.

12. V reševanje problematike odraslih s posebnimi potrebami, bi bilo treba vključevati različna prostovoljska združenja in organizacije.

13. Ministrstvo za šolstvo in šport, Republiški zavod za zaposlovanje in Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, bi morali podpreti nadaljnje razvojno in raziskovalno delo na nekaterih področjih, ki so pomembna za nadaljnji razvoj programa UŽU in so tudi širšega pomena. Predlagamo ti dve področji:

- socialne in ekonomske razmere odraslih s posebnimi potrebami (raziskava bi lahko potekala tudi med udeleženci programov UŽU).
- položaj invalidov še posebno odraslih s posebnimi potrebami na delovnem mestu, z vidika varstva človekovih pravic in pravic zaposlenih.

IV. LITERATURA - PRILOGE

9. LITERATURA

Uлага, J.: Psihosocialne značilnosti odraslih s posebnimi potrebami. Delovno gradivo za delavnico učiteljev v programih UŽU, Andragoški center, Ljubljana, 1995

Drobnič, J.: Izobraževanje in zaposlovanje oseb s posebnimi potrebami, Delovno gradivo za delavnico učiteljev v programih UŽU, Andragoški center, Ljubljana, 1995

Ule, M.: Psihologija vsakdanjega življenja. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana, 1993

Freire, P.: Pedagogy of the Oppressed. Herder & Herder, New York, 1970

Evalvacijsko poročilo o izvajanju programov UŽU za leto 1995. Andragoški center Slovenije, Ljubljana, 1996

Vilič-Klenovšek, T.: Evalvacija politike izobraževanja delovne sile s poudarkom na izobraževanju brezposelnih. Raziskovalno poročilo, Andragoški center Slovenije, Ljubljana, 1995

Galeša, M.: Osnove specialne didaktike; Didakta, Radovljica, 1993

Horvat, S.: Nekatere smernice za detekcijo otrok z učnimi in razvojnimi težavami v OŠ; Defektologica Slovenica, Ljubljana, 1993

Ivančič, A.: Vseživljenjsko izobraževanje in socialna neenakost, v Kakovost življenja v Sloveniji / urednik Ivan Svetlik/. Fakulteta za družbene vede, 1995

Drofenik, O.: Usposabljanje za življenjsko uspešnost v vlogi spreminjanja izobraževanja in demokratizacije življenja v lokalni skupnosti. Raziskovalno poročilo, Andragoški center Slovenije, 1995

Kotar, A.: Metodika SND v nižjih razredih OŠPP (Študijsko gradivo za interno uporabo); Pedagoška akademija, Ljubljana, 1981

Malnar, B.: Societalna regulacija naravnih neenakosti (magistrska naloga); Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, 1992

Uлага J.: Socialna integracija mentalno retardiranih v Sloveniji (magistrska naloga); Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, 1992

Program življenja in dela organizacij za usposabljanje lažje duševno prizadetih otrok in mladostnikov; Zavod RS za šolstvo, Ljubljana, 1987

Brejc, T.: Prispevki k poklicni rehabilitaciji, Zveza skupnosti za zaposlovanje SR Slovenije, Ljubljana, 1987

Uлага, J.: Duševno prizadeti v Sloveniji, Ljubljana, 1988

Zakon o usposabljanju in zaposlovanju invalidnih oseb, Ur. l. RS, št. 18/76

Brejc, T.: Vplivanje na delovno vedenje, Priročnik o usposabljanju in zaposlovanju invalidnih oseb, Republiški zavod za zaposlovanje, 1993

Uršič, C. in Drobnič, J.: Zaposlovanje invalidov, Primerjava politik, koncepcij in ukrepov, Inštitut Republike Slovenije za rehabilitacijo in Republiški zavod za zaposlovanje, 1995

Uršič, C.: Ekonomski in socialni položaj brezposelnih invalidov. Raziskovalna naloga. Inštitut Republike Slovenije za rehabilitacijo, Ljubljana, 1995

Bhola, H.S.: Evaluating Literacy for Development. Projects, Programmes and Campaigns. Unesco Institute for Education, Hamburg, 1990

Haberle, M.P.: O Opisnem ocenjevanju v osnovnih šolah s prilagojenim predmetnikom in učnim načrtom. Ogledalo, Leto VI, Št. 4, Ljubljana, 1995

Drobnič, J.: Izobraževanje marginalnih skupin - usposabljanje invalidov. V Izobraževanje brezposelnih, Zbornik I. del, Zbirka Nove poti. Andragoški center Slovenije, Ljubljana, 1993

Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji. Ministrstvo za šolstvo in šport, Ljubljana, 1995

Sutcliffe, J.: Teaching Basic Skills to Adults with Learning Difficulties. Albsu, London, 1994

Aspect of Adulthood, Sex Education in Further Education for Learners with Severe Learning Difficulties. Further Education Unit London, 1992

Izobraževalni program UŽU. Zveza Ljudskih univerz Slovenije in Andragoški center Slovenije, Ljubljana, 1995

Šolska zakonodaja I. Zakoni in predpisi. Ministrstvo za šolstvo in šport, Ljubljana, 1996

Faktorji gospodarskega razvoja./Janez Malačič in drugi/. Zavod Republike Slovenije za makroekonomske analize in razvoj. Ljubljana, 1995

Slovenija po letu 1995: razmišljanja o prihodnosti / Urednik Veljko Rus/. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, 1995

Zaposlovanje: približevanje Evropi /Urednika Sonja Pirher in Ivan Svetlik/. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, 1994

Kakovost življenja v Sloveniji /Urednik Ivan Svetlik/. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana 1995

Jelenc, Z.: Odrasli prebivalci Slovenije v izobraževanju. Pedagoški inštitut, Ljubljana, 1989

McGivney, V.: Motivating Unemployed to Undertake Education and Training. NIACE, Leicester, 1992

Priloga 1:

Okrožnica RZZ Območnim enotam

2005
2810

REPUBLIŠKI ZAVOD ZA ZAPOSLOVANJE
GLINŠKA ULICA 12
61000 LJUBLJANA

TEL. 061 125 98 07
FAX 061 125 98 23

→ Oster

Rehabilitacijskim svetovalcem
na območnih enotah RZZ
Celje, Kranj, Ljubljana, Maribor; Nova
Gorica, Velenje

ŠTEVILKA : 504-10/95
DATUM : 26. oktober 1995
ZVEZA :

ZADEVA : Program UŽU za odrasle s posebnimi potrebami

Republiški zavod za zaposlovanje je v letu 1995 sklenil z Andragoškim centrom Slovenije pogodbo o izvajanju eksperimentalnega programa UŽU za absolvente osnovnih šol s prilagojenim programom. S programom nameravajo začeti v mesecu novembru. Izvajalci - organizatorji tega programa so navedeni na priloženem seznamu. Prosimo vas, da poskušate pridobiti kandidate iz vrst brezposelnih oseb, ki so končali osnovno šolo s prilagojenim programom in jih usmerite k izvajalcem- organizatorjem. V program se lahko pogojno vključijo tudi osebe, ki so morda že vključene v program prilagajanja za delo pri delodajalcu, saj bodo imele s to vključitvijo priložnost pridobiti veščine in znanja, ki so za delo in življenje potrebna. Predlagamo, da je odgovorna oseba za izvedbo programa rehabilitacijski svetovalec.

Lepo pozdravljeni,

Pripravil: Janez Drobnič

Vodja službe za programe zaposlovanja
mag. Zdenka Kovač

Priloge:

- seznam izvajalcev UŽU
- program "Usposabljanje za življensko uspešnost"

Direktor:
Jože Glazer

Jože Glazer

Priloga 2:**Evalvacijski instrumenti**

- 1 Vprašalnik za učitelje**
- 2 Vprašalnik za rehabilitacijske svetovalce**
- 3 Vprašalnik za delodajalce**
- 4 Vprašalnik za udeležence**
- 5 Končno poročilo o izvedbi programa UŽU**

Andragoški center Republike Slovenije
Slovene Adult Education Centre
Šmartinska 134a, 61000 Ljubljana, Slovenija
tel.: 061 446 482, fax: 445 881

VPRAŠALNIK

ZA UČITELJE V PRILAGOJENEM PROGRAMU UŽU ZA ODRASLE S POSEBNIMI POTREBAMI

Ime in priimek _____ Kraj in datum _____

Navodilo:

Prosimo Vas, da odgovorite izčrpno na vsa vprašanja. Posebno tam, kjer so dani odgovori pomanjkljivi ali neustrezni, napišite vaše osebno mnenje, ugotovitve in izkušnje pri izvajanju programa UŽU.

1. Ali menite, da je prilagojeni program UŽU:

1. primeren za odrasle absolvente OŠ s prilagojenim programom
2. neprimeren za to ciljno skupino (pojasnite!) _____

2. Ali menite, da ste dovolj usposobljeni za izpeljavo obstoječega programa?

1. Da
2. Ne

3. Povejte, kaj je najpomembnejši dosežek skupine udeležencev, ki so končali program?

4. Na katerih področjih menite, da so vaši udeleženci najbolj napredovali?

		velik napredek	majhen napredek	ni vidnega napredka	ne vem
1	branje in razumevanje				
2	pisanje				
3	računanje				
4	socialni stiki in komunikacija				
5	sebnostna rast				
6	poklicna orientacija				
7	prostočasne dejavnosti				
8	samostojnost in samozavest				
9	informiranost				
10	drugo:				

5. Ali menite, da bi bilo potrebno tudi v prihodnje vključevati absolvente osnovnih šol s prilagojenim program v program UŽU?

1. Da. Povejte tri spodbude (v zvezi z programom UŽU), ki podpirajo njihovo vključevanje v program?

- a _____
- b _____
- c _____

2. Ne. Povejte tri ovire (v zvezi z programom UŽU), ki nasprotujejo vključevanju teh udeležencev v program?

- a _____
- b _____
- c _____

6. Če da, kaj bi po vašem mnenju še morali zagotoviti v tem primeru (več možnih odg.) :

- 1. dodatno usposabljanje učiteljev
- 2. nadaljnjo prilagoditev programa
- 3. sodelovanje Republiškega zavoda za zaposlovanje
- 4. sodelovanje centra za socialno delo
- 5. sodelovanje z OŠ s prilagojenim programom
- 6. sodelovanje s starši
- 7. sodelovanje z invalidskimi društvi
- 8. drugo (povejte, kaj) _____

7. Ali si želite v prihodnje še poučevati v prilagojenem programu UŽU?

1. Da

2. Ne (pojasnite) _____

Zahvaljujemo se Vam za izpolnjevanje vprašalnika!

Andragoški center Republike Slovenije
Slovene Adult Education Centre
Šmartinska 134a, 61000 Ljubljana, Slovenija
tel.: 061 446 482, fax: 445 881

KONČNO POROČILO O IZVEDBI PROGRAMA UŽU

Izvajalec

Datum

Izpolnil (ime in priimek)

Funkcija v programu UŽU

I. PODATKI O UDELEŽENCIH

	število
1. Opravljeni uvodni razgovori s kandidati za program:	
2. Kandidati, ki so se vključili v program brez uvodnega razgovora:	število
3. Kdo je opravil uvodne razgovore? 1. učitelj v programu UŽU 2. organizator 3. drugi (navedite kdo).....	
4. Število udeležencev, ki so hodili v program:	
5. Število udeležencev, ki so dobili: 1. javno veljavno potrdilo o končanem programu UŽU 2. potrdilo izvajalca.	število
6. Udeleženci po spolu:	število
	M Ž
7. Starost udeležencev:	število
1. 15 - 19	
2. 20 - 24	
3. 25 - 29	
4. 30 - 34	
5. 35 - 39	
6. 40 in več.	

8. Končana šola: 1. manj kot osnovna šola 2. končana osnovna šola 3. končana osnovna šola s prilagojenim programom 4. končana dve ali triletna srednja šola 5. nedokončana srednja šola 6. drugo (navedite, kaj). 	število
9. Prisotnost na predavanjih (povprečje izrazite v %):	
10. Kdo je napotil udeležence v program? 1. zavod za zaposlovanje 2. udeleženci sami 3. izobraževalna organizacija 4. učitelj 5. drugo (navedite, kdo).	število
11. Povejte, ali ste še kako drugače animirali udeležence? Razvrstite jih po učinkovitosti (1 - najbolj učinkovit način, itn)! 1. objave v lokalnem časopisu 2. obvestila na lokalnem radiju ali TV 3. plakati, zloženke 4. drugo (navedite, kaj)..... 5. nič od tega.	Učinkovitost:
12. Navedite razloge za tiste udeležence, ki so zapustili program pred koncem: 1. zaposlitev pred koncem programa 2. vojaški rok 3. šolanje 4. premalo zahteven program 5. selitev 6. materinstvo 7. drugo.	število
13. Kaj bodo udeleženci delali po končanem programu?	število
1. nadaljevali izobraževanje (navedite, v katerih programih) 	

2. iskali	
a) zaposlitev za nedoločen čas	
b) za določen čas	
c) delo po pogodbi, delo na črno.	
3. vključili v prostočasovne dejavnosti (navedite katere)	
.....	
.....	
.....	
4. enako kot pred vključitvijo v program	
5. drugo (navedite, kaj).	
.....	
.....	

II. PODATKI O UČITELJIH IN ZUNANJIH SODELAVCIH

14. Učitelji, ki so poučevali v programu (Ime in priimek):	Vsebina	Število ur
1.		
2.		
3.		
15. Zaposlitev v izvajalski organizaciji		število
1. redna zaposlitev s polnim delovnim časom		
2. honorarni sodelavec.		
16. Kraj bivanja učiteljev:		število
1. v občini, kjer poteka program		
2. drugje (navedite, kje).		
17. Drugi predavatelji, ki ste jih vabili na program (poklic, področje?):	tema razgovora	trajanje
1.		
2.		
3.		
18. Razgovor s svetovalci za zaposlitveno ali izobraževalno kariero:	tema razgovora	trajanje
1. predstavnik zavoda za zaposlovanje		
2. predstavnik izobraževalne ustanove		
3. drugi (navedite, kdo).		
.....		
.....		

III. IZVEDBA PROGRAMA

A. VSEBINA IN TRAJANJE PROGRAMA

19. Kje poteka usposabljanje? a) v opremljeni učilnici v izvajalski organizaciji b) v opremljeni učilnici zunaj izvajalske organizacije c) drugje (povejte, kje).		
20. Koliko ur na teden ste izvajali program?		
21. Napišite datum pričetka in konca programa:	Pričetek	Konec
22. Uporabljene metode učenja (obkrožite ustrezno)	Izrazite v %, koliko časa uporabljate katero od metod	
1. predavanje, razlaga		
2. pogovor, diskusija		
3. zapisovanje po nareku		
4. skupinsko delo (krožek, delo v parih)		
5. nastopi udeležencev (referat, prispevek)		
6. ogledi zunaj vaše ustanove		
7. svetovanje, konzultacija		
8. izobraževanje s pisnimi viri (knjige, gradivo, učbenik)		
9. metoda igranja vlog		
10. izobraževanje po medijih (video, radio, TV)		
11. organizirano samoizobraževanje		
12. drugo (povejte, kaj).		
23. Napišite, katere ustanove (knjižnica, gledališče, pošta, banka, drugo...) ste obiskali med potekom programa:	Ime osebe, ki je izpeljala obisk	
24. Napišite, katere teme s področja splošne razglednosti ste obravnavali v programu in koliko ur:		
Tema	Število ur	
1.		
2.		
3.		
4.		
5.		

B. UČNA GRADIVA IN PRIPOMOČKI

25. Temeljno gradivo za udeležence:	Avtor		
26. Temeljno gradivo, ki so ga uporabljali učitelji:	Avtor		
27. Gradiva, ki ste jih razvili sami:	Avtor	Vsebina	Število strani
28. Katere učne pripomočke uporabljate (obkrožite)?			
	opišite vsebino		
1. skice sheme, grafikoni, ponazorila			
2. vizualna tehnična sredstva (diapozitivi, grafoskop, film)			
3. audio tehnična sredstva (kasete, plošče, radio)			
4. avdiovizualna tehnična sredstva (video, televizija)			
5. računalnik			
6. drugo (napišite, katere).			
29. Katera gradiva ste kupili (knjige, časopise, kasete ...)			
<i>Naslov gradiva:</i>		<i>Opis gradiva(kaseta, knjiga ...):</i>	
30. Katere pripomočke ste kupili (napišite)?			
<i>Pripomoček:</i>		<i>Pri kateri vsebini ste ga uporabljali?</i>	

C. SPREMLJANJE NAPREDOVANJA UDELEŽENCEV

31. Kako spremljate uspešnost udeležencev?

1. testiranje s testi (ki ste jih razvili sami)
2. testiranje (vstopni in izstopni test ACS)
3. samoevalvacija udeležencev
4. spraševanje
5. pregledovanje in ocenjevanje izdelkov
6. drugo (napišite kako)

32. Ali učitelj in udeleženec skupaj ugotavljata napredek?

1. ne
2. da.

33. Kaj od tega velja za nas:

1. ob vstopu v program ugotovim, kakšno je poprejšne znanje in kakšni so interesi udeleženca, skupaj narediva okvirni program dela, ki ga sproti preverjava in dopolnjujeva
2. sproti ugotavljam luknje v znanju pri udeležencih in težavnost prilagajam
3. učno snov obravnavam po predpisanem programu.

34. Kako pogosto delate pisne zabeležke o napredovanju udeležencev?

1. na vsakem srečanju
 2. drugače (povejte, kako).
-

35. Kdo dela pisne zabeležke o napredovanju?

1. udeleženec
2. učitelj
3. oba.

36. Ali imajo udeleženci vpogled v zabeležke o napredovanju?

1. ne
2. da.

37. Ali imajo udeleženci posebno mapo, kjer shranjujejo svoje izdelke in drugo gradivo?

1. ne
2. da.

Koliko strani obsega (približno)?

D. FINANČNI KAZALCI

38. Napišite kakšna je bila okvirna poraba sredstev po postavkah:	
	Znesek
1. Avtorski honorarji	
2. Materialni stroški	
<i>učna gradiva, mape</i>	
<i>učni pripomočki</i>	
<i>učilnica</i>	
<i>redna pogostitev udeležencev</i>	
3. Eksterna evalvacija	
4. Sklad za razvoj	
5. Drugo (navedite, kaj).	
	Skupaj
Vaše pripombe, komentarji:	

Andragoški center Republike Slovenije
Slovene Adult Education Centre
Šmartinska 134a, 61000 Ljubljana, Slovenija
tel.: 061 446 482, fax: 446 681

VPRAŠALNIK

ZA REHABILITACIJSKE SVETOVALCE NA ENOTAH RZZ O IZVEDBI PRILAGOJENEGA PROGRAMA UŽU ZA ODRASLE S POSEBNIMI POTREBAMI

Ime in priimek _____ Enota RZZ _____

Navodilo:

Prosim Vas, da odgovorite izčrpno na vsa vprašanja. Posebno tam, kjer so dani odgovori pomanjkljivi ali neustrezni, napišite vaše osebno mnenje, ugotovitve in izkušnje pri izvajanju programa UŽU.

1. Ali poznate vsebino in cilje programa UŽU?

1. Da
2. Ne

2. Ali ste spremljali izvajanje prilagojenega programa UŽU za odrasle absolvente osnovnih šol s prilagojenim programom?

1. Da, obiskal sem skupino med potekom in se pogovarjal z udeleženci in učitelji
2. Nisem obiskal skupine med potekom programa
3. Nisem posebej spremljal poteka in uspešnosti programa
3. Drugo (pojasnite) _____

3. Ali menite, da je prilagojeni program UŽU:

1. primeren za odrasle absolvente OŠ s prilagojenim programom
2. neprimeren za to ciljno skupino (pojasnite!) _____

4. Povejte, kaj je najpomembnejši dosežek skupine udeležencev, ki so obiskovali program?

5. Na katerih področjih menite, da so udeleženci napredovali?

		znaten napredek	majhen napredek	ni vidnega napredka	ne vem
1	branje in razumevanje				
2	pisanje				
3	računanje				
4	socialni stiki in komunikacija				
5	sebnostna rast				
6	poklicni cilji				
7	prostočasne dejavnosti				
8	samostojnost in samozavest				
9	informiranost				
10	drugo				

6. Ali menite, da so zaposlitvene možnosti (oziroma možnosti za usposabljanje in izobraževanje) za to ciljno skupino po končanem programu:

1. boljše, kot pred vključitvijo v program

2. enake, kot pred vključitvijo v program (pojasnite) _____

3. Ne vem

7. Ali menite, da bi bilo potrebno tudi v prihodnje vključevati absolvente osnovnih šol s prilagojenim program v program UŽU?

1. Da. Povejte tri spodbude (v zvezi z programom UŽU), ki podpirajo njihovo vključevanje v program?

a _____

b _____

c _____

2. Ne. Povejte tri ovire (v zvezi z programom UŽU), ki nasprotujejo vključevanju teh udeležencev v program?

a _____

b _____

c _____

3. Ne vem

8. Če da, kaj bi po vašem mnenju še morali zagotoviti v tem primeru (več možnih odgovorov) :

1. nadaljnjo prilagoditev programa
2. sodelovanje RZZ, izvajalske organizacije in zaposlovalcev (invalidskih delavnic in drugih zaposlovalcev) med potekom programa
3. sodelovanje staršev
4. sodelovanje društev (invalidskih in drugih)
5. drugo (povejte, kaj) _____

9. Ali imate evidenco, koliko je še brezposelnih absolventov osnovnih šol s prilagojenim programom na vaši enoti RZZ?

1. Da Povejte še število? _____
2. Ne

10. Povejte, v katere programe (usposabljanja ali izobraževanja) ste jih vključevali do sedaj?

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____

Kraj in datum _____

Zahvaljujemo se Vam za izpolnjevanje vprašalnika!

Vprašalnik za udeležence programa USPOSABLJANJE ZA ŽIVLJENJSKO USPEŠNOST

Spoštovani udeleženeec!

V zadnjih nekaj mesecih ste obiskovali program UŽU.
Prosim Vas, da nam odgovorite na nekaj vprašanj o tem programu.

Ime in priimek: _____

Naziv organizacije: _____

1. Kaj menite o programu UŽU? (Obkrožite ustrezen odgovor.)

- a. zelo mi je bil všeč
- b. zdel se mi je v redu
- b. ni mi bil všeč

2. Ali bi želeli še naprej obiskovati tak program?

- a. Da
- b. Ne

3. Ali bi mogoče obiskovali kakšen drug program?

- a. Da
- b. Ne

4. Če bi se vključili v kakšen drug program, napišite program bi to bil?

- 1. možnost: _____
- 2. možnost: _____
- 3. možnost: _____
- 4. možnost: _____

5. Povejte nam, kaj Vam je bilo v programu UŽU najbolj všeč? (Opišite.)

6. Kaj pa Vam na programu resnično ni bilo všeč? (Opišite.)

7. Ali nam želite povedati še kaj? - o sebi? - učiteljici? - sošolcih? - Vaših načrtih?

Današnji datum: _____

Hvala, da ste si vzeli čas za izpolnjevanje vprašalnika.

Andragoški center Republike Slovenije
Slovene Adult Education Centre
Šmartinska 134a, 61000 Ljubljana, Slovenija
tel.: 061 446 482, fax: 445 881

VPRAŠALNIK ZA DELODAJALCE UDELEŽENCEV PRILAGOJENEGA PROGRAMA UŽU

Delovna organizacija: _____
Ime in priimek osebe, ki je izpolnila vprašalnik: _____
Delovno mesto: _____

Spoštovani!

Na Andragoškem centru Slovenije smo pripravili izobraževalni program Usposabljanje za življenjsko uspešnost, ki se letos prvič izvaja za odrasle absolvente osnovnih šol s prilagojenim programom. Andragoški center spremlja njegovo izvajanje. Zadnjih nekaj mesecev je nekaj varovancev na delovnem usposabljanju v vašem podjetju obiskovalo ta izobraževalni program, zato vas prosimo, da nam odgovorite na nekaj vprašanj in tako pomagate pri čim bolj popolni oceni uspešnosti programa.

1. Ali poznate vsebino in cilje prilagojenega programa UŽU?
 - a. Da
 - b. Ne

2. Ali ste spremljali izvajanje prilagojenega programa UŽU za odrasle absolvente osnovnih šol s prilagojenim programom?
 1. Da, obiskal sem skupino med potekom in se pogovarjal z udeleženci in učitelji
 2. Nisem posebej spremljal poteka in uspešnosti programa
 3. Drugo (pojasnite!) _____

3. Ali menite, da je prilagojeni program UŽU:
 1. primeren za odrasle absolvente OŠ s prilagojenim programom
 2. neprimeren za to ciljno skupino (pojasnite!) _____

3. ne vem

4. Povejte, kaj je po vašem mnenju najpomembnejši dosežek skupine udeležencev, ki so obiskovali ali še obiskujejo program?
 1. _____

2. ne vem

5. Na katerih področjih menite, da so udeleženci napredovali, odkar so vključeni v program?

		znaten napredek	majhen napredek	ni vidnega napredka	ne vem
1	vzpostavljanje odnosov v skupini				
2	osebnostna rast				
3	poklicni cilji				
4	samostojnost in samozavest				
5	informiranost				
6	vztrajnost pri delu				
7	nemirnost				
8	drugo:				
9					
10					

6. Ali menite, da so zaposlitvene možnosti (oziroma možnosti za usposabljanje in izobraževanje) za to ciljno skupino po končanem programu:

1. boljše, kot pred vključitvijo v program

2. enake, kot pred vključitvijo v program (pojasnite!) _____

3. Ne vem

7. Ali menite, da bi bilo potrebno tudi v prihodnje vključevati absolvente osnovnih šol s prilagojenim program v program UŽU?

1. Da. Povejte tri spodbude (v zvezi z programom UŽU), ki podpirajo njihovo vključevanje v program?

a _____

b _____

c _____

2. Ne. Povejte tri ovire (v zvezi z programom UŽU), ki nasprotujejo vključevanju teh udeležencev v program?

a _____

b _____

c _____

3. Ne vem

8. Če da, kaj bi po vašem mnenju še morali zagotoviti v tem primeru (več možnih odgovorov) :

1. nadaljnjo prilagoditev programa
 2. sodelovanje RZZ, izvajalske organizacije in zaposlovalcev (invalidskih delavnic in drugih zaposlovalcev) med potekom programa
 3. sodelovanje staršev
 4. sodelovanje društev (invalidskih in drugih)
 5. ne vem
 6. drugo (povejte, kaj) _____
- _____
- _____
- _____

Kraj in datum _____

Zahvaljujemo se Vam za izpolnjevanje vprašalnika!

Prosimo vas, da nam izpolnjen vprašalnik vrnete na naslov:

**Andragoški center Slovenije
Šmartinska 134a, 1000 Ljubljana
(za mag. Ester Možina)**

Priloga 3:**Pisni izdelki udeležencev**

MOJA
NAJVEĆIA
ŽELJA

Da li se
porođil

MOJE
NAJLJUBŠE
OPRAVILLO

ŠPORT

MOJ
NAJBOLJI
PRIJATELJ

je kojo
SKINI

BOSANCE
TEREM

MOJA
NAJLEPŠA
LASTNOST

PERO PUNKS

MOJA
NAJVEČJA
ŽELJA

ŽELIM SI
MORJE

MOJE
NAJLJUBŠE
OPRAVILLO

JAZ DADA
SIVAM

MOJ
NAJBOLJŠI
PRIJATELJ

MOJ NAJBOLJŠI
PLUVAČER PERO
MURME

JAZ SEM
NAJ BOL
PRIJAZNA

MOJA
NAJLEPŠA
LASTNOST

ALENKA

MOJA
NAJVEĆIA
ŽELJA

TRIGLAV

MOJE
NAJLJUBŠE
OPRAVILLO
NAJLJUBŠE OPRAVI
LO DA PROGRAMIRAM
RAČUNALNIK.

MOJ
NAJBOLJŠI
PRIJATELJ JE
ROMAN

NAJLEPŠA
NAJLEPŠA MOJA
LASTNOST JE MIR

MOJA
NAJLEPŠA
LASTNOST.

DEJAN ĐORĐEVIĆ

MOJA
NAJVEČJA
ŽELJA

Moja največja
želja je da bi
bil bogat
in moderen.

MOJE
NAJLJUBŠE
OPRAVILLO

Moje
najljubše opravilo
je da sem
naredil teste in
maloge.

MOJ
NAJBOLJŠI
PRIJATELJ

Moj najboljši
prijatelj je
Goran.
Z njim sem
vsaki dan.

Najlepša
lastnost je da
bi bil pri
računalnikih in
ustvarjan programov.

MOJA
NAJLEPŠA
LASTNOST

Iloprivec

MOJA
NAJVEČJA
ŽELJA

JE DA DOBIM SLU-
ŽBO IN SI NAJDEM
PUNCO IN DA BI DO-
BIL GLAVNI DOBITEK
NA LOTERIJ

MOJE
NAJLJUBŠE
OPRAVILLO

MOJA NAJLE OPRA-
VILLO SE GLEDANJE TELE-
VIZORJA MOJA V TRGOVINO
IN DRIGANJE TELEFONA

MOJ
NAJBOLJŠI
PRIJATELJ
SANELA

VZTRAJNOST
DA DELAM KAR HOCEM

MOJA
NAJLEPŠA
LASTNOST

TURK ROMAN

MOJA
NAJVEČJA
ŽELJA

ŽELIM SI DA
GREM NA MORJE,
AVSTRIMO,

MOJE
NAJLJUBŠE
OPRAVILNO
SPORT,
IGRAM IGRICE
KOLESTVO,

MOJ
NAJBOLJŠI
PRIJATELJ

PERO
NEBOSA
KARO
MISTIZ

POMAGAM
DRUGIM.
MOJA
NAJLEPŠA
LASTNOST

MIHA

MOJ DELOVNI DAN

Moj delovni dan se začne ob 4.50^h ko me буди radió
za budilka. ~~Se vstanem in se oblečem in ob 5.~~
grem na avtobus in gredem ~~na delovno mesto~~ na delovno mesto
ob 6.45. In začnem delat ob 7uri in začnemo sestavljati
ali lepiti klinker za obzidave. ~~Ob 10.30~~ sestika imam
malico. Po malici delamo do 15.00 in ~~grem~~ na av-
tobus za domov. Lep pozdrav!

IVR Roman

Žirgo

Moje ime je Peter in ukvarjam se s športom.

Stanujem na Glinjaki, posadi 21 imam dva brata ime jima
je Bože in Jani. Oba hachta v žolo in jima dobro gre. Bože je
moj drugič in se dobro razumeva, vseh se tudi
glepava. Halim tudi na tebe, največkrat pa halim na
nogometne tekme. To preclvanje mi je bilo pri srcu
in da se bom dobro razumel s učiteljicami. V četrtak
bo se odločimo ali bi rad delal ali bi bil otrodar, morda bi
drugino. Jaz mislim, da se bom dobro imel na preclvanje.

Bože Peter.

Se vidimo vidimo v četrtak

ŽIVALSKI VRT

Spyaljana
dne 25.4.96

Ko smo prišli v živalski vrt takoj od
vhoda naprej sem videl kameli.
Nato skene ptice, pajke, tigra, volka, leva, medveda (jaka
(Medvedko), lisice, kače, želut, dihojca, opice, ^všimpanza,
orle, kralje, Bilo je lepo sončno vreme
smeli smo se lepo. Živali so lele
lepe in zanimive. Videli smo tudi
korličke, kosale, kuro, sro, vola. Malo smo
se sprehajali po Matjažu raslugi se dolgo, da nas
je gospa Renata čakala pri živalskem vrtu.
Malo sem bil tudi utrujen od ~~živalskega~~ vrtu.
Najbolj mi je bil všeč Medved Jaka in Medved
Mika.

Helja

16.5.90

5 četrtih smo bili v hiru.
Gledali smo Ljubečani.
Bilo mi je zelo všeč.
Kajsi smo se smejali, in vriskali.
No je bilo haneč smo iz hira, domo
Zunaj je padal dež, in gmelo.

OGLAD
GETRTER

LJUBLJANE

ZNAMENITOSTI

Ljubljana

1.4.191

Znali smo se o pri tomstojem. Šli smo pogledat figure
je hira stola stoji v Ljubljani. Obrisali smo
se do magistrata, ko se zbirajo mladoporočenci do
prohah nato do spomenika Valentin Vidnik mimo
franciskanske cerkve mimo do znamenitega Ljubljanskega
trga. Oglad je bil vreden dneva.

Helofa

V črtah smo se pri črtah obregali. Potem ko smo
 prišli na ulico smo se pogovorili in potem smo gledali
 oglaševalce in potem smo se odločili, da gremo v
 mesto in smo se dogovorili, da se dolimo pri železni
 nem oporoki. Potem smo se odpravili v apotekam do
 glavne postaje v Stricku 9. Jan, Marjan, Sanka, Marko, Roman in
 Jekša. Iz glavne postaje do železnice spomnimo, tam so nas
 čakali drugi. Potem smo šli do železnice in do
 smo šli do registrata potem do Staniče nato smo
 brali kaj piše na steni. Do Vojkovega spomnimo
 in smo videli hitro gledalce in do mesta nato
 na masaj.

Mila

Matjaž

Draga Martina

11.3.1996

Draga Martina kako se kaj imaš.

Ali ti je bilo na smučanju lepo.

Kako si se kaj imela.

Slisal sem da si imela prometno nesrečo.

Zelo mi je žal. Namaj čakam da boš
prišla.

Zelo te vsi pogrešamo.

Lep pozdrav

liskritki

11. 3. 96

Maritina

Zvonko

Maritina mi pogršamo te Zvonko Bero KASO.

Maritina halo si imela na smčanju.

Maritina šota ker nemoras iti V KINO,
znami. Maritina mi smo tebi ročnali in
risali dedec smo bobasab.

Maritina halo si se valtek do p bil
hriv. Martina mi smo bili predna,

Zvonko

PIKNIK

Marjan

Piknik je bil v iški vasi. ~~Zato~~ smo se tam
zbrali. Bilo je lepo in imeli smo se lepo. Pekli
smo čvargice in jedli kruh. Bili smo zelo
živčni in nestrojni. Bili smo v vabi in smo jedli
čvargice. Bili smo veseli in bilo je zabavno.